

Het recht om kind te zijn

Een cultuurhistorisch onderzoek naar het verband
tussen de kennis van wetenschappers, het politiek debat
en de betekenis van het kinderstrafrecht

Lotte Bonenkamp
4102193

Masterscriptie
Cultuurgeschiedenis van Modern Europa
Universiteit Utrecht

15-06-2020

Abstract

Toen aan het begin van de twintigste eeuw het kinderrecht ontstond in Nederland, veranderde de positie van kinderen in de maatschappij. Deze omslag is aangegrepen om een cultuurhistorisch onderzoek te doen naar de betekenis van het kinderrecht op de notie kind-zijn. De vraag die daarbij centraal stond, is op welke manier wetenschappers het politiek debat hebben beïnvloed dat tot de bepalingen van het kind strafrecht heeft geleid. Met gebruik van de civilisatietheorie van Norbert Elias is de werking van de maatschappij als sociaal construct en de betekenis van het strafrecht als waarborging van maatschappelijke orde duidelijk geworden. Met behulp van Michel Foucaults analyse van normatieve macht is de essentie van het kind strafrecht bekeken. Daarmee werd duidelijk dat het als een heropvoedingsmiddel gezien kan worden om gedrag buiten de norm door middel van disciplineren te corrigeren. Vanuit deze conceptuele lens is aan de hand van bijdragen van belangrijke wetenschappers de wetenschappelijke ontwikkeling van de rechtswetenschap en de pedagogiek bestudeerd. Vervolgens is in een analyse van het politiek debat gekeken naar de wetenschappelijke invloed in de argumentatiestructuur van politici. Hierin zijn uitingen van normatieve machtsuitoefening zichtbaar, waaruit blijkt dat een samenleving onderhandelt over de normen voor correct gedrag en dat voor kinderen andere normen acceptabel zijn. Doordat politici gebruikmaken van wetenschappelijke kennis in hun argumentatie, wordt duidelijk dat pedagogen en rechtswetenschappers richting hebben gegeven aan het debat door aandacht te vestigen op de ontwikkeling van een kind en het wenselijke doel van straf. Zodoende hebben wetenschappers redelijkheid, proportionaliteit, personalisme en kindwaardigheid aan het kind strafrecht toegevoegd. Dat leidt tot de conclusie op de vraag wat de betekenis is van het kinderrecht voor de notie kind-zijn, namelijk dat dit een wetenschappelijk gefundeerde wettelijke erkenning van de waarde van een kind als mens-in-wording is.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1: Een geciviliseerde samenleving.....	13
1.1 Het kinderrecht in kinderschoenen.....	14
1.2 De maatschappij als sociale constructie.....	16
1.3 Macht en regulatie.....	20
1.4 Een sociaal-historische verklaring voor kinderrecht.....	23
Tot slot.....	25
Hoofdstuk 2: Kennis over straf en kinderen.....	27
2.1 De Kinderwetten van 1905.....	27
2.2 Een omslag in het strafrecht.....	30
2.3. Vormgevers van de Moderne Richting.....	32
2.4 Pedagogiek in de samenleving.....	34
2.5 Het kinderrecht door een pedagogische bril.....	38
2.6 Het belang van deskundigen.....	40
Tot slot.....	42
Hoofdstuk 3: Wetenschappers aan het woord.....	43
3.1 Politici in debat over de kleine crimineel.....	43
3.2 Wanneer is een kind volwassen?.....	48
3.3 Leeftijdsgrenzen nader beschouwd.....	50
3.4 Normatieve macht in het politiek debat.....	56
Tot slot.....	62
Conclusie.....	64
Bronnenlijst.....	68
Primaire literatuur.....	68
Primaire parlementaire bronnen.....	69
Secundaire literatuur.....	69

Inleiding

De natuur wil dat kinderen kinderen zijn, voordat ze volwassenen zijn.
(Origineel: *La nature veut que les enfants soient enfants avant que d'être hommes.*)

- Jean-Jacques Rousseau¹

Kinderen van nu zijn vrij om kind te zijn en worden behandeld als 'mens in ontwikkeling'. Dat klinkt vanzelfsprekend voor de meeste mensen, maar uit de geschiedenis blijkt dat het een perspectief op kind-zijn is dat pas relatief kort op brede maatschappelijke steun kan rekenen. Gedurende het grootste gedeelte van de westerse geschiedenis was de heersende norm dat een kind slechts een volwassene in miniatuur vorm was en als zodanig werden kinderen ook behandeld in de samenleving. Het overgrote deel van de kinderen groeide op in een strak volwassen keurslijf waarbinnen geen ruimte was voor spelen, leren en stapsgewijze ontwikkeling tot zelfstandig functionerende volwassene. Opvoeding betekende zo snel mogelijk als volwassene kunnen meedraaien in de maatschappij.

De eerste die radicaal anders over deze manier van opvoeden dacht was de Verlichtingsfilosoof Jean-Jacques Rousseau, die ook wel wordt gezien als de grondlegger van de pedagogiek. In 1762 publiceerde hij het spraakmakende boek *Emile, of Over de opvoeding (Émile, ou De l'éducation)* waarin hij door middel van een fictief filosofisch verhaal een nieuwe opvoedingsmethode voorstelde die gebaseerd was op morele (her)vorming.² Rousseau stelde dat een kind onschuldig ter wereld kwam en een innerlijke rust en harmonie bezat door middel van door de natuur aan hem geschonken gevoeligheid. Die harmonie was aanwezig in een kind doordat zijn aangeboren gevoeligheden daar namelijk van nature naar op zoek waren. Hun natuurlijke zoektocht werd volgens Rousseau verstoord door de vervreemdende regels van de volwassen wereld die aan een kind werden opgelegd. Rousseau besteedde daarom in *Emile* veel aandacht aan ontwikkeling tijdens de jonge jaren van een mensenleven en benadrukte daarbinnen een zachtaardige

---

¹ Afkomstig uit: Jean-Jacques Rousseau, *Émile, ou De L'Éducation* (Paris 1762), boek II.

² George Makari, *Soul Machine. The Invention of the Modern Mind* (New York 2015), 281.

behandeling met ruimte voor vallen en opstaan. Daarmee stuurde Rousseau weg van de ratio en aan op de ontwikkelende gevoeligheid van een kind.³ Hij geloofde dat jeugdigen die gestimuleerd werden om hun natuurlijke gevoelens achterna te gaan zouden uitgroeien tot dappere, redelijke mensen met een diep gevoel van moraliteit.⁴ Rousseau was zijn tijd ver vooruit. Het zou nog ruim anderhalve eeuw duren voordat de wetenschap en de publieke opinie zich hadden ontwikkeld tot een punt waarop (op grote schaal) ruimte kwam voor herbestudering van de door Rousseau voorgestelde manier van opvoeden.

Desondanks is het perspectief van Rousseau als belangrijk aan te merken, doordat het discours over het kind-zijn bij hem begint.⁵ Weliswaar werd ook voor de achttiende eeuw al erkend dat de kindertijd een fase was in een mensenleven, maar de mogelijkheid om deze levensfase op betekenisvolle wijze te bestuderen was nog niet ontdekt.⁶ In zijn artikel *Historian's discovery of childhood* legt Willem Frijhoff uit dat dit deels te maken heeft met de paradoxale connotatie die bij bestudering van het begrip kindertijd hoort, namelijk dat kinderen geen geschiedenis schrijven. Zij reflecteren nauwelijks op hun bestaan en verliezen bovendien het grootste gedeelte van hun jeugdherinneringen. Daarnaast is de definitie van het kind-zijn niet louter een biologische of psychologische aangelegenheid, maar een culturele notie die onderhevig is aan veranderende perspectieven.⁷ Volgens Frijhoff moet een historische bestudering van het kind-zijn dan ook begrepen worden als een uitvinding door volwassenen waarbij of het kind als jong mens in historische omstandigheden wordt onderzocht, of onderzoek wordt gedaan naar de wijze waarop de kindertijd geconstrueerd wordt door academische literatuur.⁸

---

³ Makari, *Soul Machine*, 283.

⁴ Ibidem, 284.

⁵ Willem Frijhoff, 'Historian's discovery of childhood', *Paedagogica Historica* 48 (2012) 1, 11-29, aldaar 18.

⁶ Frijhoff, 'Historian's discovery of childhood', 19.

⁷ Ibidem, 12, 17.

⁸ Ibidem, 11.

Dit laatste wordt in de cultuurgeschiedenis vaak onderzocht met behulp van ideeën uit de psychoanalyse. Voortbouwend op de oorspronkelijke ontdekkingen van Sigmund Freud, schreef Erik. H. Erikson in 1950 het belangrijke *Childhood and Society* waarin hij acht verschillende fases in de psychologische ontwikkeling van mensen onderscheidde. Erikson benoemde de psychoanalytische methode van concentreren op het persoonlijke verleden tot een methode die in essentie historisch van aard was en onderscheidde zich van Freud doordat hij veel meer aandacht besteedde aan de sociale en culturele context.⁹ In navolging op *Childhood and Society* publiceerde Erikson in 1958 *Young Man Luther*, een baanbrekende psychoanalytische studie waarin hij het paradigma met betrekking tot ervaringen uit de kindertijd toepaste op het leven van Martin Luther. Het psychoanalytische model dat Erikson ontwikkelde voor deze studie spitste zich toe op interactie tussen ervaringen uit de kindertijd en historische context, hetgeen hij analyseerde met aandacht voor de sociale context en zijn theorie omtrent de verschillende fases van psychologische ontwikkeling.¹⁰ In datzelfde jaar werd de historische gemeenschap door de vooraanstaande Amerikaanse historicus William Langer aangespoord om gebruik te maken van inzichten uit de psychoanalyse bij het zoeken naar cultuurhistorische verklaringen voor gedragingen en gedachten van de mens. Historicus Thomas Keith heeft dan ook vastgesteld dat vanaf 1958 de psychoanalyse onderdeel is geworden van de 'ordinary educated discourse'.¹¹

De theorie van Erikson gaf aanleiding tot debat. Voornamelijk geschiedkundigen die de ontwikkeling van het onderwijs onderzochten konden zich moeilijk verenigen met de psychohistorische benadering, doordat ze het organische proces van ontwikkeling en leren te rigoreus afgebakend vonden. Academics als Natalie Zemon Davis werkten de levensfases die tot de meeste discussies leidden, zoals de adolescentie, verder uit door antropologische en culturele

---

⁹ Anna Green, *Cultural History* (Basingstoke: Macmillan 2008), 40.

¹⁰ Green, *Cultural History*, 41.

¹¹ Ibidem, 35.

onderzoekselementen toe te voegen.¹² Daarmee werd onderzoek naar het kind-zijn en de kindertijd in het discours niet langer alleen onderzocht door historische bestudering van onderwijs en opvoeding, maar kreeg het een sociale, psychologische en culturele connotatie.

Zoals Frijhoff terecht opmerkt is het ondoenlijk om een volledig overzicht te geven van academici die zich hebben uitgesproken in het debat omtrent het kind-zijn. Door de grote verscheidenheid aan mogelijke onderzoeksperspectieven zou dit vooral leiden tot een lange lijst namen van filosofen, onderwijshervormers, pedagogen, antropologen, sociologen en cultuurhistorici.¹³ Om duiding te kunnen geven aan het debat is het dan ook zinvoller om de analyse van Frijhoff zelf te volgen. Hij stelt dat er grofweg drie verschillende stromingen te onderscheiden zijn in het debat. Ten eerste bestaan er academici die het bestaan van het kind, het bijbehorende handelingsvermogen en de sociale context als los bestudeerbaar historisch feit beschouwen. De tweede stroming onderzoekt het kinderlijk gedrag gedurende de geschiedenis vanuit een psychologisch ontwikkelingsperspectief, waarbij de nadruk ligt op cognitieve en emotionele vaardigheden die bij bepaalde leeftijden horen. Als laatste is er de stroming waarin academi de wijze onderzoeken waarop vormgegeven wordt aan het kind door middel van medische, fysieke en maatschappelijke ontdekkingen en opvattingen. Door middel van deze benaderingswijzen, die vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw steeds meer bijval hebben gekregen, is er een visie op het kind-zijn ontstaan waarin het kind niet langer als kleine volwassenen beschouwd wordt maar als een mens-in-wording met rechten en plichten passend bij de ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt.¹⁴

Een werk waar niet aan voorbij gegaan kan worden met betrekking tot historische bestudering van het kind-zijn is *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (beter bekend onder de titel

---

¹² Zie ter illustratie: Natalie Zemon Davis, 'The Reasons of Misrule. Youth Groups and Charivaris in Early Modern France', *Past & Present* 50 (1971), 41-75.

¹³ Frijhoff, 'Historian's discovery of childhood', 21.

¹⁴ *Ibidem*, 22.

Centuries of Childhood afkomstig van de Engelse vertaling) van Phillie Ariès. De grote invloed van dit werk is gelegen in het feit dat Ariès als eerste de geschiedenis van de omgang met en benadering van 'het kind' in kaart heeft gebracht.¹⁵ In zijn boek zet Ariès uiteen hoe in de oude, traditionele samenlevingen (Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd) geen wezenlijk andere behandeling voor kinderen op basis van hun kinderlijke aard te onderscheiden valt. Dit wijt hij aan de hoge kindersterftecijfers, waaraan hij de conclusie verbindt dat ouders zich uit zelfbescherming niet emotioneel verbonden aan hun jonge kinderen. Vervolgens laat hij zien hoe dit verandert gedurende de periode van de Verlichting en de industrialisatie. De aandacht voor de rede die ingang vond bij de bourgeoisie resulteerde stapsgewijs in de ontdekking van de kinderlijke natuur. Leden van de bourgeoisie begonnen waarde te hechten aan passend onderwijs en respect voor het kind-zijn, wat voor denkers als Rousseau aanleiding gaf om *Émile* te schrijven. In de resterende delen van zijn boek behandelt Ariès vervolgens op dezelfde chronologische wijze de betekenis van kind-zijn in onderwijskundige en familiale context.¹⁶

Ariès kreeg een stortvloed aan kritiek op zijn werk over zich heen. Adrian Wilson behandelt in *The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Phillipe Ariès* belangrijke punten van kritiek. Hij noemt bijvoorbeeld Lawrence Stone, die de methodology en conclusies van Ariès inconsequent en foutief vindt, en Lloyd deMause, die zich negatief uitlaat over de argumentatiestructuur die soms tegen de aangevoerde bewijzen lijkt in te gaan. Ook Natalie Zemon Davis is kritisch op de ontoereikendheid van de bewijzen en het gebrek aan duidelijke beschrijvingen.¹⁷ Toch opende het werk van Ariès nieuwe deuren voor de sociale geschiedenis, specifiek voor de geschiedenis van mentaliteit (history of mentalities). Het gaf academici een

---

¹⁵ John Demos, 'Developmental Perspectives on the History of Childhood', *The Journal of Interdisciplinary History* 2 (1971) 2, 315-327, aldaar 315-316.

¹⁶ Adrian Wilson, 'The infancy and history of childhood: an appraisal of Phillipe Ariès', *History and Theory* 19 (1980) 2, 132-153, aldaar 134-135.

¹⁷ Wilson, 'The infancy and history of childhood', 133.

nieuw kader om bestaande kennis omtrent het historische kind te onderzoeken waardoor het kind-zijn een autonoom onderwerp van de historiografie werd.¹⁸

Het voorgaande toont aan dat de historiografie over het kind-zijn multidisciplinaire perspectieven en culturele opvattingen bundelt. Dit proces is sinds het verschijnen van het werk van Ariès in de tweede helft van de twintigste eeuw in een versnelling geraakt door middel van de drie verschillende onderzoekstromen. Volgens Frijhoff komt de belangrijkste vraag binnen elke stroming in feite neer op hetzelfde, namelijk: werd door mensen in het verleden herkend dat kinderen een eigen bestaansrecht hebben en werd dit ontwikkelingsgebonden recht erkend?¹⁹ Filosofen, sociologen, psychologen en cultuurhistorici hebben antwoorden op deze vraag geformuleerd door middel van bestudering van het kind in historische context en dit heeft geleid tot de huidige visie op het kind-zijn. Opvallend genoeg wordt in die beantwoording vrijwel altijd voorbijgegaan aan een belangrijke historische gebeurtenis uit de twintigste eeuw met betrekking tot kinderen, namelijk het ontstaan van het kinderrecht (bestaande uit het burgerlijk kinderrecht en het kinderstrafrecht).²⁰ Terwijl Frijhoff in zijn vraag ook duidelijk spreekt over een recht, blijft de implicatie van het kinderrecht op de notie kind-zijn onderbelicht in het academisch debat. De huidige onderzoeken die het kinderrecht en het kind-zijn gezamenlijk bestuderen, bijvoorbeeld het artikel *Childhood, Agency and Youth Justice* van Roger Smith,²¹ concentreren zich voornamelijk op de gevolgen die de notie van het kind-zijn hebben op het huidige kinder(straf)recht. Bestudering van het kinderrecht vanuit een cultuurhistorisch perspectief kan echter nieuw licht doen schijnen op de betekenis van het kind-zijn, doordat het de implicatie van politieke besluitvorming in relatie tot het denken over kinderen samenvoegt.

---

¹⁸ Frijhoff, 'Historian's discovery of childhood', 24.

¹⁹ Ibidem, 22.

²⁰ Kinderrecht en kinderstrafrecht staan synoniem aan de tegenwoordig gebruikelijke termen jeugdrecht en jeugdstrafrecht. Doordat dit onderzoek zich concentreert op de de notie kind-zijn, is ervoor gekozen om overwegend van het kinderrecht en het kinderstrafrecht te spreken, ter verduidelijking van het verband. Bovendien wordt door deze keuze rekening gehouden met de historische terminologie van het rechtstelsel.

²¹ Roger Smith, 'Childhood, Agency and Youth Justice', *Children & Society* 23 (2009) 4, 252-264.

Deze scriptie vormt een stap richting het vinden van deze informatie. Om een uitspraak te kunnen doen over de betekenis van het kinderrecht op de notie kind-zijn, zal de centrale vraag in deze scriptie zijn wat de invloed van wetenschappers is geweest op de politieke besluitvorming die tot het kinderstrafrecht geleid heeft en wat het kinderstrafrecht betekend heeft voor het denken over kinderen in de maatschappij. De reden om de focus op het kinderstrafrecht te leggen, is dat hierin concreter wordt stilgestaan bij het verschil tussen volwassenen en kinderen dan in het burgerlijk kinderrecht. Uit een analyse van de besluitvorming in het kinderstrafrecht kan daarom meer kennis worden ontleend over de positie die aan kinderen wordt toegeschreven in de samenleving en de overwegingen die daar achter schuilgaan. Ik besteed daarnaast speciale aandacht aan het vraagstuk leeftijdsgrenzen. Leeftijdsgrenzen vormen namelijk een onderdeel van het kinderstrafrecht waaruit veel informatie af te leiden valt over het denken over kinderen, doordat ze het resultaat waren van kennis over de ontwikkeling van een kind. Daarnaast was het vaststellen van wettelijke leeftijdsgrenzen voor strafrechtelijke verantwoordelijkheid een langdurig en dynamisch proces, dat net als bestudering van het kind-zijn, onderhevig was aan multidisciplinaire opvattingen.

Achter de beantwoording van deze vraag gaat een tweetal belangrijke opmerkingen schuil. Ten eerste mijn aanname dat het recht niet louter juridisch van aard is, maar een cultureel karakter heeft doordat het een vastlegging is van maatschappelijke normen en waarden. Ik beschouw wetten als een door de volksvertegenwoordiging goedgekeurde set regels omtrent maatschappelijke vraagstukken die op de politieke agenda worden gezet door de publieke opinie. Door wetenschappelijke innovatie en doordat cultuur contextueel van aard is, is een maatschappij aan verandering onderhevig. De politiek is belast met de taak van wetgever en maakt recht dat aansluit bij zowel de wensen als de besturing van een samenleving. Daardoor is het recht dus ook aan verandering onderhevig, wat de aanname legitimeert dat een wet gezien kan worden als een tijdelijk eindstation van een voorlopig opgeloste maatschappelijke discussie. Het recht heeft dus

ook een culturele aard. Leeftijdsgrenzen voor strafrechtelijke vervolgbaarheid vormen een uitstekend voorbeeld van deze aanname, doordat ze kunnen worden bestempeld als een afgesproken regel die de uitkomst is van lange gesprekken over de wenselijke betekenis en consequenties ervan.

Een tweede opmerking heeft betrekking op de afbakening van de onderzoeksvraag. Het is belangrijk om niet te vergeten dat het kinderrecht wereldwijd in verschillende vormen en op verschillende momenten tot de rechtsorde is gaan behoren. Om een betekenisvolle conclusie te kunnen trekken op basis van een grondige analyse, beperk ik mij in deze scriptie dan ook tot politieke inkleuring die aan het kind-zijn werd gegeven in Nederland vanaf het einde van de negentiende eeuw tot halverwege de twintigste eeuw.

Om een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag haak ik aan bij de gangbare aanpak uit de historiografie, namelijk bestudering van een historische gebeurtenis met betrekking tot kinderen. In lijn met de bundeling van onderzoeksperspectieven, die in de historiografie over het kind-zijn gebruikelijk is, onderzoek ik de implicatie van het kinderrecht op de notie kind-zijn door middel van een combinatie van sociaal-wetenschappelijke theorie, wetenschapsgeschiedenis en een politiek perspectief. Doordat wetenschapsgeschiedenis cultureel van aard is en door de aanname dat politieke handelingen die leiden tot het recht ook een culturele connotatie hebben, kan het cultuurhistorische karakter van het onderzoek worden gewaarborgd ondanks het feit dat ik gebruik maak van een minder gebruikelijk politiek perspectief. De conclusie van dit onderzoek zal daarom desalniettemin bijdragen aan verbreding van cultuurhistorische kennis over de houding ten opzichte van kinderen in de Nederlandse samenleving.

De te onderzoeken periode heb ik gesteld op de jaren 1874 tot 1965. 1874 was het jaar waarin de allereerste wet speciaal gericht op kinderen, namelijk het Kinderwetje van Van Houten, het licht zag. Het jaar 1965 vormt een geschikt eindpunt doordat toen een belangrijke herziening van het

kinderrecht heeft plaatsgevonden. Gedurende de jaren van het ontstaan, de implementatie en de eerste grote herziening van het kinderrecht zijn wetenschappelijke sturing en kritieken zeer levendig geweest. Hierdoor valt er veel waardevolle informatie uit deze periode af te leiden.

Ik maak gebruik van zowel primaire literatuur en originele theorieën om de tijdgeest te vangen, als secundaire literatuur die het mogelijk maakt om alle ontwikkelingen in bredere context te analyseren en met elkaar in verband te brengen. Hoofdstuk één omvat een beschouwing van de werking van de Nederlandse samenleving gedurende de twintigste eeuw en de betekenis die daarbinnen aan het kinderstrafrecht toegeschreven wordt. Hoofdstuk twee gaat verder in op die betekenis, door het verband tussen wetenschappelijke ontwikkeling en het beoogde doel van het kinderstrafrecht te onderzoeken. In het laatste hoofdstuk worden de bevindingen uit hoofdstuk één en twee gebundeld in een analyse van verslagen van politieke debatten omtrent de inhoud van het kinderstrafrecht. In de analyse onderzoek ik de verschillende manieren waarop gebruik gemaakt wordt van wetenschappelijke kennis in de argumentatiestructuren van politici tijdens Kamerdebatten. De specifieke argumentaties die in het politieke debat aangedragen worden laten denkstructuren en maatschappelijke overtuigingen zien. Daaruit kan worden afgeleid waarom een bepaalde uitkomst wenselijk was of waar waarde aan gehecht werd én op welke kennis dit alles gebaseerd werd. Ten slotte doe ik in de conclusie een uitspraak over de betekenis van het kinderrecht voor de notie kind-zijn, door op basis van de analyse uit hoofdstuk 3 een antwoord te formuleren op de vraag wat van de invloed van wetenschappers in het politiek debat omtrent het kinderstrafrecht is geweest.

Hoofdstuk 1: Een geciviliseerde samenleving

“Onze jeugd heeft tegenwoordig een sterke hang naar luxe, heeft slechte manieren, minachting voor het gezag en geen eerbied voor ouderen. Ze geven de voorkeur aan kletspraatjes in plaats van training ... Jonge mensen staan niet meer op als een oudere de kamer binnenkomt. Zij spreken hun ouders tegen, houden niet hun mond in gezelschap, ... en tiranniseren hun leraren”²².

Zorgen om jeugdigen, hun welzijn en hun moraliteit zijn van alle tijden. Bovenstaand citaat is niet afkomstige uit de actualiteit, maar is naar overlevering ruim 2500 jaar oud. Het wordt toegeschreven aan een van de grootste filosofen die ooit geleefd heeft, namelijk Socrates. Uit zijn woorden valt af te leiden dat jongeren uit zijn tijd door het ontbreken van moraliteit en discipline het gevaar liepen niet op te groeien tot deugdzame volwassenen, met alle maatschappelijke gevolgen van dien. De gedachtegang van Socrates is geen uitzondering en zijn angst evenmin. Dezelfde zorgen hielden maatschappelijk betrokken burgers in Nederland bezig aan het einde van de negentiende eeuw. Vanuit een geloof in de maakbaarheid van het individu en de maatschappij dat zich door de samenleving verspreidde, richtte de aandacht zich steeds meer op het aanpakken van problemen die losbandige jeugdigen veroorzaakten.²³ Dat leidde tot de revolutionaire beslissing om een speciaal rechtstelsel gericht op kinderen in het leven te roepen, bestaande uit de zogeheten Kinderwetten. Deze eerste Kinderwetten hebben het startschot gevormd voor een uitgebreid jeugdrechtstelsel, waarvan verdere ontwikkeling ook anno nu nog steeds aan de orde van de dag is. Dit hoofdstuk biedt een verklaring voor deze ontwikkeling van 'niets naar iets' die zich heeft voltrokken in de rechtsorde. Tevens zal dit hoofdstuk een theoretisch kader schetsen dat in dit onderzoek gebruikt wordt als conceptuele lens in dit onderzoek om de houding in de maatschappij ten opzichte van kinderen verder te kunnen onderzoeken.

---

²² Prof. Dr. P.M. Westenberg, 'De jeugd van Tegenwoordig!', *Diesoratie 433^e Dies Natalis Universiteit Leiden* (8 februari 2008), 4.

²³ Ido Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief* (Den Haag 2014), 13.

1.1 Het kinderrecht in kinderschoenen

Vanaf het einde van de negentiende eeuw begon de Nederlandse samenleving aan een transformatieproces. Rond 1870 was de industrialisatie op gang gekomen. Fabrieken schoten als paddenstoelen uit de grond en de arbeiderspopulatie groeide in rap tempo.²⁴ Tegelijkertijd was sprake van een urbaniseringstrend, transformeerden de communicatiesystemen, vercommercialiseerde en economiseerde het sociale leven en groeide de wetenschap. Geboorterecht raakte achtergesteld bij kennis doordat status langzamerhand ook verworven kon worden door economische prestaties of intellectuele bijdragen en de traditionele scheidingslijnen tussen sociale klassen vervaagden.²⁵ Bovendien wakkerden alle zichtbare veranderingen ook het besef aan in het denken van mensen dat zij een individu met een persoonlijke identiteit waren binnen de samenleving. Deze veranderingen leidden tot een algemeen vooruitgangsgeloof en de overtuiging dat de samenleving maakbaar was. Tegen deze achtergrond bloeide op politiek gebied het klassieke liberalisme op. De politieke koers was onder liberale bewindvoering niet gericht op volksgezondheid en welzijn, maar concentreerde zich op het creëren van mogelijkheden om de eigen economische positie te verbeteren. De negatieve effecten van het vrije economische spel, zoals grote armoede als gevolg van uitbuiting en sociale ongelijkheid, werden echter steeds beter zichtbaar in het maatschappelijk leven.²⁶ Het besef groeide dat het nastreven van privé-eigendom in een vrije markt leidde tot sociale problemen. De rede en het daaruit voortkomende denken over de persoonlijke identiteit en een zelf, wakkerde ook het denken over anderen aan. In de verstoorde sociale orde leidde dat tot zorgen over het welzijn van bepaalde maatschappelijke groepen én de gevolgen die dit zou hebben op het maatschappelijk leven. Dit werd de 'sociale kwestie' genoemd. Toen het steeds duidelijker werd dat de liberale instelling de problemen

---

²⁴ Willemien Schenkeveld, *Het Kinderwetje van Van Houten, sociale wetgeving in de negentiende eeuw* (Hilversum 2003), 20.

²⁵ Koen Matthijs, *De Mateloze Negentiende Eeuw: bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering* (Leuven: Universitaire Pers 2001), 227.

²⁶ Matthijs, *De Mateloze Negentiende Eeuw*, 228.

verergerde, ontstond het idee dat de 'sociale kwestie' niet het gevolg van de natuurlijke orde was zoals de liberalen beweerden, maar van de maatschappelijke structuren.

Tegen deze achtergrond speelden de eerste discussies over het kinderrecht zich af. De 'sociale kwestie' had de discussie omtrent sociale wetgeving geopend, maar daarmee was de liberale overheid niet direct overtuigd van het nut van staatsingrijpen. Het is dan ook bijzonder dat in 1874 toch de eerste sociale wet aangenomen werd. Deze wet is de geschiedenis in gegaan als het Kinderwetje van Van Houten en verbood fabrieksarbeid door kinderen onder de twaalf jaar. Dat het Van Houten lukte om de meerderheid van de kamer te overtuigen van de noodzaak van de wet is het gevolg van een overwegend economische argumentatie geweest. Moraliteit speelde weliswaar een rol, maar van Houten (die ook een liberaal was), geloofde in de kapitalistische ideologie. Hij zag echter wel fouten in de wijze waarop het systeem de economische orde voortstuwde. Kinderarbeid was volgens hem een verstoring in de voor iedereen profijtelijke balans tussen arbeid en kapitaal. Door kinderarbeid als versturende factor aan te pakken zou de verhouding tussen werkgevers en arbeiders recht getrokken kunnen worden. De vrije marktwerking zou daardoor weer beter tot haar recht komen, wat uiteindelijk de welvaart voor iedereen zou verbeteren.²⁷

Het kinderwetje van Van Houten had helaas maar beperkte invloed, door slechte controlemechanismen en doordat het niet toezag op de schoolgang van kinderen. Het idee dat instelling van leerplicht de enige echte manier was om op te treden tegen kinderarbeid was namelijk steeds sterker gaan leven.²⁸ De schoolstrijd die daar op volgende en de beslissing daarvan die leidde tot het aannemen van de leerplichtwet in 1900, waren samen met het Kinderwetje de eerste sociale maatregelen in Nederland. Daarmee hebben ze gefungeerd als

---

²⁷ Schenkeveld, *Het Kinderwetje van Van Houten*, 79.

²⁸ Kamerstuk Tweede Kamer 1872-1873, kamerstuknummer 113, nr. 3, 2.

springplank richting het nieuwe fenomeen 'verzorgingstaat'.²⁹ Ze vormen daarnaast de start van politieke invloed op de maatschappelijke positie van kinderen.

Tegen het einde van de negentiende eeuw begon langzaam de motivatie om kinderarbeid te willen bestrijden te veranderen van economische naar sociale overwegingen. Het geloof in de maakbaarheid van de mens werd steeds sterker en dat had weerslag op de manier waarop naar de jeugd gekeken werd. In de volksmond werd steeds vaker over 'de gevaarlijke jeugd' gesproken.³⁰ Daarmee werden twee problemen aangeduid, die beiden wortelden in de stijgende jeugdcriminaliteit waartegen moest worden opgetreden. Ten eerste de verstoorde sociale orde die ontstond door slecht ouderlijk toezicht op kinderen, verwaarlozing en armoede. Het andere probleem van de gevaarlijke jeugd zag men in de langetermijngevolgen van losbandige kinderen. Kinderen die zich niet konden conformeren aan de regels van de samenleving moesten beschermd worden tegen zichzelf om zodoende later niet voor nog meer maatschappelijke overlast te zorgen.

1.2 De maatschappij als sociale constructie

De maatschappelijke wens om op te treden tegen jeugdcriminaliteit teneinde daarmee niet alleen de samenleving, maar ook het kind zelf te beschermen, is een uiting van de omslag in het denken over mens en maatschappij. Deze omslag is gedurende de twintigste eeuw de oorzaak geweest achter grote maatschappelijke veranderingen. Wetenschappers hebben dit proces bestudeerd, wat geleid heeft tot nieuwe ideeën over de werking van de samenleving. Met betrekking tot de plaats die mensen daarbinnen innemen, hebben met name sociologen een grote bijdrage geleverd. Dat komt doordat sociologie zich toelegt op bestudering van de dynamische verhouding

---

²⁹ Schenkeveld, *Het Kinderwetje van Van Houten*, 79.

³⁰ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 13.

tussen maatschappij en individu.³¹ Één van de begrippen die in dit licht steeds meer aandacht van wetenschappers heeft genoten, is 'cultuur'. Cultuur is niet eenvoudig te duiden, doordat het geen begrip met een vastomlijnde definitie is, maar een mengelmoes betreft van tijd- en plaatsgebonden tradities, overtuigingen, smaken en gewoontes. Cultuur is dus een abstract concept. Desalniettemin vormt het een belangrijke factor om staatsinrichting en politiek bestuur te kunnen verklaren, wat weer kan leiden tot kennis over de rol van een individu in de maatschappij.

Norbert Elias en Michel Foucault hebben invloedrijke theoriën ontwikkeld op het gebied van maatschappij, cultuur en machtsuitoefening door de staat. Hun ideeën, aangevuld met een concept van Pierre Bourdieu, lenen zich goed om een relevant theoretisch kader neer te zetten voor de beantwoording van de onderzoeksvraag.

De belangrijkste bijdrage van socioloog Norbert Elias is de civilisatietheorie geweest. De theorie werd in 1939 al gepubliceerd in Duitsland onder de naam *Über dem Prozess der Zivilisation*³², maar bereikte het grote publiek in 1969 toen er een Engelse vertaling van het werk verscheen.³³ In *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations* zet Elias een sociologische benadering van de moderne maatschappij uiteen, die sinds het verwerven van brede bekendheid in 1969 een vast onderdeel van het sociologische repertoire is gaan uitmaken.³⁴

De civilisatietheorie geeft een verklaring voor de vraag hoe menselijk gedrag zich verhoudt tot culturele opvattingen en politiek bestuur. Dit is van relevant, omdat de vraag uit dit onderzoek, namelijk hoe wetenschappers politieke besluitvorming in het kinderstrafrecht hebben beïnvloed en wat dit betekend heeft voor het denken over kinderen, gericht is op eenzelfde soort verband. Elias stelde dat historische gebeurtenissen en veranderingen de oorzaak zijn van

---

³¹ J. Goudsblom, 'De civilisatietheorie: kritiek en perspectief', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 22 (1995) 2, 262 – 282, aldaar 264.

³² Norbert Elias, *Über dem Prozess der Zivilisation*, vol. 2 (Basel: Haus zum Falken, 1939).

³³ Frijhoff, 'Historian's discovery of childhood', 26.

³⁴ Goudsblom, 'De civilisatietheorie: kritiek en perspectief', 262.

menselijk denken, voelen en handelen. Historisch onderzoek zou in combinatie met sociaalwetenschappelijke inzichten dan ook een verklaring kunnen vormen voor de verhouding tussen mens en maatschappij in de Westerse samenleving.³⁵ De sociaalwetenschappelijke inzichten die Elias van belang achtte, omvatten de betekenis van het samenspel van interne persoonlijke factoren en externe maatschappelijke factoren. Dit kan worden uitgelegd met het begrip 'habitus', dat ontwikkeld werd door Pierre Bourdieu in zijn werk *Le Sens pratique*.³⁶ Bourdieu legt hierin uit dat een handeling van een individu een wisselwerking is tussen interne ervaring en objectieve structuren uit de maatschappij. Deze samenkomst van interne en externe factoren die tot een handeling leidt, noemde hij 'habitus'³⁷. De habitus zorgt voor aanpassingsvermogen van mensen in verschillende situaties en geeft hen houvast om (intuïtief) het juiste te kunnen doen zonder al te lang na te hoeven denken. Alle ervaringen die een individu heeft gehad worden op structurele wijze samengebracht, wat leidt tot een regulatie in de uitoefening van handelingen.³⁸

In *The Civilizing Process* legt Elias uit op welke manier interne psychische structuren kunnen veranderen met het verloop van de tijd. Ook beargumenteert hij dat deze veranderingen samenhangen met veranderingen in bredere sociale (maatschappelijke) verhoudingen.³⁹ Zijn theorie start met uitleg over tegenstelling die het woord beschaafd impliceert, te weten 'barbaars'. Logischerwijs zien leden van elke willekeurige cultuur zichzelf als meer beschaafd dan andere culturen. Dat heeft te maken met het feit dat leden van een cultuur zichzelf een (verheven) identiteit aanmeten die gebaseerd is op tegenstellingen met andere culturen.⁴⁰ Als verduidelijking van deze stelling focust Elias zich vervolgens op de historische ontwikkeling van

---

³⁵ Goudsblom, 'De civilisatietheorie: kritiek en perspectief', 263.

³⁶ Origineel: Pierre Bourdieu, *Le Sens pratique* (Parijs: Les Editions de Minuit, 1980); In het Engels bekend onder de naam: *The Logic of Practice* (Cambridge: Polity Press, 1990).

³⁷ Het habitus-concept van Bourdieu is later ontwikkeld dan de civilisatietheorie. Het is desalniettemin van toepassing op de civilisatietheorie, doordat Elias het wezenskenmerk van de habitus (namelijk het samenspel van interne en externe factoren) als het fundament van de westerse beschaving beschouwde.

³⁸ Simon Gunn, *History and cultural theory* (Londen 2012), 76-77.

³⁹ Robert van Krieken, *Norbert Elias* (Londen: Routledge 2005), 91.

⁴⁰ Van Krieken, *Norbert Elias*, 90.

het classificatieproces voor beschaafd en onbeschaafd gedrag. In het Westen heeft men dit onderscheid namelijk vanaf de Middeleeuwen steeds sterker gemaakt, hetgeen van groot belang is geweest voor de verdere inkleuring van de westerse samenleving. Wat als beschaafd en onbeschaafd wordt aangemerkt is cultureel bepaald. De feodale cultuur in de Middeleeuwen en de Bourgeoisie en hofcultuur in de 16^e en 17^e eeuw kunnen dan ook gezien worden als de grondleggers van hetgeen wij in onze hedendaagse maatschappij als normale gang van zaken beschouwen.⁴¹

De wereldpopulatie is sinds de 17e eeuw enorm toegenomen. Om een functionele maatschappij te kunnen waarborgen en leefbaarheid te garanderen voor grote hoeveelheden mensen, werd het noodzakelijk geacht om leefregels op te stellen die beschaafd (en dus gewenst) gedrag voorschrijven. Beschaafd gedrag gaat samen met zelfbeheersing. Wie in staat is zijn innerlijke driften te beheersen kan zich immers zo opstellen dat zijn gedrag een ander niet schaadt. Door de normen voor beschaafd gedrag op structurele wijze te benaderen en over te dragen, zullen ze vervolgens tot de habitus gaan behoren. Een bevolking die door de werking van de habitus in staat is zijn persoonlijke verlangens te controleren en zich zo aan maatschappelijke regels te conformeren, resulteert dus in samenleving die als beschaafd aan te merken valt.⁴² Leefregels worden opgesteld door de bestuurders van een land. Dat maakt de staatsinrichting volgens Elias tot de belangrijkste externe structuur. Hij pleit dan ook voor het onderzoeken van menselijk gedrag en denken door bestudering van de geschiedenis van politieke macht en bestuur.⁴³ In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van deze door Elias aanbevolen onderzoeksmethode.

---

⁴¹ Van Krieken, *Norbert Elias*, 91-94.

⁴² *Ibidem*, 95.

⁴³ Goudsblom, 'De civilisatietheorie: kritiek en perspectief', 263, 271.

1.3 Macht en regulatie

De theorie van Elias deduceerde de maatschappij tot sociaal construct dat de leefbaarheid van de samenleving waarborgt. De waarde die hij toedichtte aan staatsinrichting ten behoeve van de werking van een leefbaar maatschappelijk systeem, vormt een belangrijke verklaring voor de komst van het kinderstrafrecht. Het civilisatieproces kan namelijk gezien worden als het elimineren van geweld uit het dagelijks leven, door middel van dwingende voorschriften voor wenselijk gedrag. Dit normatieve kader uit zich in algemeen geldende wetten, die zijn gebundeld in het strafrecht. Het strafrecht is dan ook het belangrijkste middel om gedrag te reguleren en af te dwingen. Op het breken van deze strafrechtsregels staat, zoals besloten ligt in de naam, straf. Straf kan echter pas opgelegd en uitgevoerd worden als er sprake is van ongelijke machtsverhoudingen, daarom is macht de drijvende kracht achter straffen. In een maatschappelijke constructie dient dus een toezichthouder te zijn met een machtspositie die ervoor zorgt dat de regels worden nageleefd. Die taak is in Nederland weggelegd voor het politiek bestuur.

De eenvoudigste manier om macht te definiëren is 'het vermogen om mensen iets te laten doen dat ze anders niet zouden doen'.⁴⁴ In het licht van het civilisatieproces dat Elias beschrijft is deze benaderingswijze echter te beperkt. Staatsinrichting is een vorm van regulatie van groeiende samenlevingen. Deze regulatie heeft zich gedurende het afgelopen decennium gemanifesteerd in het ontstaan van een breed scala aan instituties, die zich uitten in maatschappelijke instanties zoals scholen voor verschillende onderwijsniveaus, gevangenissen, ziekenhuizen, rechtbanken, de politiemacht en vele andere overheidsorganen. Hierdoor is een systeem van complexe machtsverhoudingen ontstaan. Doordat de civilisatietheorie geen antwoord biedt op de vraag hoe macht begrepen dient te worden in deze steeds ingewikkeldere staatsystemen, hebben verschillende wetenschappers, zoals Steven Lukes en Jürgen Habermas, zich in de loop van de

---

⁴⁴ Gunn, *History and cultural theory*, 81.

twintigste eeuw over deze vraag gebogen.⁴⁵ Één van hen was Michel Foucault. Zijn conceptualisering van macht leunde op Elias' opvatting dat veranderende staatsinrichting als gevolg van civilisatie verband houdt met de regulatie van gedrag.⁴⁶ Doordat Foucault zich richtte op de het verband tussen machtsuitoefening, de regulatie van gedrag en de functie van straf, is zijn theorie belangrijk in het kader van dit onderzoek naar de betekenis van het kinderstrafrecht. In het kinderstrafrecht komen namelijk machtsuitoefening door het politiek bestuur als gevolg van de staatsinrichting en de regulatie van het gedrag van kinderen door middel van strafrechtelijke voorschriften samen.

Foucault bestudeerde macht vanuit een historisch perspectief met filosofische connotatie. Doordat hij naar eigen zeggen meer geïnteresseerd was in 'een geschiedenis van het heden dan een onderzoek van het verleden'⁴⁷ nam hij een controversieel perspectief in. Dit stelde hem in staat buiten klassieke onderzoeksmethodes te werken, hetgeen aan zijn ideeën een eigenzinnig karakter gaf. Macht onderzocht hij binnen het door hem bedachte concept 'discours'. Een discours kon als verklaring dienen voor de totstandkoming en plaats van kennis binnen een bepaald academisch veld. Om machtsverhoudingen te begrijpen bestudeerde Foucault op welke manier een systeem van ideeën kon verworden tot een systeem van macht.⁴⁸ Dat de sleutel tot begrip hierover voor hem in het discours lag, kwam doordat kennis en macht daarin samenkwamen. Doordat macht in grote maatschappelijke constructen (lees: geciviliseerde samenlevingen) op allerlei plekken en manieren wordt uitgeoefend, was het volgens Foucault alom aanwezig. Deze opvatting onderscheidde hem van traditionele visies op macht, die er van uit gingen dat er een binaire tegenstelling bestond tussen machtshebbers en zij die onderhevig zijn

---

⁴⁵ Zie ter illustratie: Steven Lukes, *Power: A radical view* (Basingstoke: Macmillan 1974); Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, trans. T. Burger (Cambridge 1992).

⁴⁶ Frijhoff, 'Historian's discovery of childhood', 26.

⁴⁷ Gunn, *History and cultural theory*, 89.

⁴⁸ Green, *Cultural History*, 71.

aan macht.⁴⁹ Foucaults redenering incorporeerde de vormen van machtsuitoefening die voortkwamen uit staatsinrichting van geciviliseerde samenlevingen. Daarmee nam hij de oude tegenstelling weg.

De belangrijkste conclusie die uit deze conceptualisering van macht kan worden getrokken, is dat macht volgens Foucault een normatief karakter heeft. Dat komt doordat macht schuilt in kennis en doordat uit het vergelijken van kennis een norm ontstaat. Met betrekking tot machtsuitoefening, betekent dat dus dat elke vorm daarvan gericht is op handhaving van normen die bepalen hoe mensen zich horen te gedragen. Hij paste deze stelling vervolgens toe op de relatie tussen macht en politiek. Wederom in tegenstelling tot de traditionele visie, definieerde Foucault macht als strategie in plaats van onderdrukkende kracht. Die opvatting legde hij uit met het begrip 'governmentality'. Governmentality als machtsvorm richtte zich op de bevolking en had sinds de 16^e eeuw steeds meer terrein gewonnen doordat het paste bij het moderne denken.⁵⁰ Gedurende de ontwikkelingen vanaf de 16e eeuw was langzaam het besturen van een groeiende bevolking en het toezien op hun welvaart en veiligheid de belangrijkste taak van de politiek geworden. De transformatie van de maatschappij had volgens Foucault geleid tot een situatie waarin doel en methode van het politiek bestuur op één lijn waren komen te staan. Doordat hij het traditionele idee over gecentraliseerde macht in de ban deed, zag hij bestudering van de effecten van machtsuitoefening als enige manier om er conclusies over te kunnen trekken. Dat betekende afstand nemen van de historische voorkeur voor analyse van machtsbeoefenaars en de aandacht verschuiven naar analyse van machtsuitoefening.⁵¹ Foucault paste zijn eigen theorie toe op een belangrijke vorm van machtsuitoefening, namelijk surveillance. Hij analyseerde wat de effecten waren op het gedrag van mensen die onder toezicht (denken te) staan en kwam

---

⁴⁹ Green, *Cultural History*, 74.

⁵⁰ Michel Foucault, 'Governmentality' in G. Burchell, C. Gordon & P. Miller, *The Foucault Effect* (Hemel Hempstead: Harvester Press 1991), 102-103.

⁵¹ Gunn, *History and cultural theory*, 92.

tot de conclusie dat surveillance een geschikte methode is om gedrag controleren en reguleren.⁵² Deze conclusie is van belang met betrekking tot geciviliseerde samenlevingen. Het feit dat macht normatief is en gebruikt wordt als strategie, betekent dat het beoogde effect van machtsuitoefening afkomstig uit de staatsinrichting gericht is op het controleren van menselijk gedrag. In dat licht kunnen de regulerende maatschappelijke instituties, die door de politiek in het leven worden geroepen, gezien worden als opvoedingsinstelling. Door mensen onder het toezicht van deze instellingen te plaatsen, wordt aan hen geleerd (lees: opgelegd) op welke manier ze zich horen te gedragen binnen het sociale construct. Normatieve macht vormt dus gehoorzame burgers.

1.4 Een sociaal-historische verklaring voor kinderstrafrecht

Foucaults analyse van macht beperkte zich niet tot politiek en staatsinrichting, maar richtte zich ook op macht in relatie tot straf. In *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* onderzocht hij wat gedurende een aantal eeuwen de effecten waren van wisselende machtsverhoudingen op de visie omtrent straffen. Als vertrekpunt hiervoor nam hij straf in het Ancien Régime. Gedurende deze periode was repressie de belangrijkste vorm van machtsuitoefening. Dat had met betrekking tot straf tot gevolg dat het lichaam van de dader het object van de straf was. Dat deze manier van straffen in de eeuwen daarna van het toneel verdween, had volgens Foucault niet te maken met humaniteit maar met maatschappelijke onrust. Terechtstellingen vonden vaak plaats in de publieke ruimte, maar konden soms tot zulke onmenselijke taferelen leiden dat het doel van repressie (toekomstig misdadig gedrag voorkomen door afschrikking) steeds minder effect had. Machtshouders gingen daarom op zoek naar subtielere manieren van repressieve machtsuitoefening. De vorm die zij vonden, kan volgens Foucault beschreven worden als disciplineren. De essentie van disciplineren was het omvormen van de geest door onderwerping van het lichaam. Door wetsovertreders onder toezicht te onderwerpen aan strenge regimes en

---

⁵² Gunn, *History and cultural theory*, 94.

hun bewegingen of verplaatsingen te controleren, kon macht worden uitgeoefend zonder overduidelijk repressief karakter.⁵³ Onder het mom wetsovertreders op die manier om te vormen tot verantwoordelijk burger, werden dwang en disciplinerende de leidende manier van machtsuitoefening. Het gevolg daarvan was dat macht zich manifesteerde in de samenleving door middel van het creëren van gehoorzame individuen, die zich genoodzaakt zagen om zich aan de wet te onderwerpen.⁵⁴

Een gevolg van het proces dat Foucault beschreven heeft, is de gedachte dat een controleerbare samenleving synoniem is aan een veilige en leefbare samenleving. Doordat macht normatief is, leidt disciplinerende in relatie tot straf tot een tweede visie op de gedragsregulerende instituties die de staatinrichting heeft voortgebracht. Niet alleen zijn het opvoedingsinstellingen die mensen de normen voor burgerschap bijbrengen, ze kunnen ook gezien worden als heropvoedingsinstelling voor mensen die zich buiten de norm bewegen. Zulke mensen vormen een gevaar voor de leefbaarheid van de samenleving. Door ze vast te zetten in heropvoedingsinstellingen kan hun onrust veroorzakende gedrag worden bijgestuurd, door hen te leren hoe ze zich wel 'goed' moeten gedragen.

Jeugddelinquentie is een vorm van gewelddadig gedrag dat een ontwrichtende werking op de samenleving heeft. Aan het einde van de negentiende eeuw werden zorgen over 'de gevaarlijke jeugd' steeds ernstiger. Doordat jeugddelinquentie bleef stijgen, kon de liberale opvatting dat sociale problematiek het bijkomend effect was van de natuurlijke orde geen standhouden. Acceptatie van het gebrekkig functioneren van de bestaande maatschappelijke structuren, leidde tot het besef dat overheidsingrijpen nodig was om ontwrichting van de samenleving te voorkomen. In lijn met het belang dat Elias toedichtte aan staatsinrichting, ten einde geweld te elimineren en zo een leefbare samenleving te creëren voor iedereen, werd gekozen voor omslag

---

⁵³ Michel Foucault *Discipline & Punish. The Birth of the Prison*, trans. A. Sheridan (Londen 1977), 73.

⁵⁴ Foucault, *Discipline & Punish*, 93-94.

van de politieke koers. Het gevolg hiervan was het ontstaan van een speciale set wetten die poogden het gedrag van de gevaarlijke jeugd te reguleren.⁵⁵

Zoals eerder gesteld is het strafrecht het belangrijkste middel om gedrag te reguleren en af te dwingen. De kinderstrafwet was dan ook gericht op het teweegbrengen van een verandering in het gedrag van delinquente kinderen, door middel van ingrijpen in de leefomstandigheden van het kind. Kinderen zijn per definitie onmachtig, doordat ze nog aan het opgroeien zijn. Hieruit volgt logischerwijs dat ze gevoeliger zijn voor uitoefening van macht dan volwassenen. In tegenstelling tot het normale strafrecht, lag de significantie van het kinderstrafrecht dan ook niet zozeer in de voorgeschreven (gedrags)regels, maar in de wijze waarop gereageerd kon worden op het breken van deze regels. Door Foucault te volgen en de wetten van het kinderstrafrecht niet als een systeem voor rechtvaardigheid te zien, maar te kijken wat de effecten van de bepalingen zijn op de levens van delinquente kinderen, wordt de essentie van het kinderstrafrecht duidelijk. Dit was de wens om het kind dat maatschappij ontwrichtend gedrag vertoonde door middel van heropvoeding weer binnen het normatieve maatschappelijke kader krijgen. De gevonden oplossing om aan deze wens gehoor te geven, was het kind krachtens het kinderstrafrecht te onderwerpen aan disciplinering.

Tot slot

Het verdient kort aandacht om op te merken dat de civilisatietheorie niet vrij is gebleven van kritiek. Elias' bevindingen hebben echter wel een raamwerk gevormd waar anderen, zoals Foucault, op hebben voortgebouwd. De sociaal-historische benadering van het kinderstrafrecht die in dit hoofdstuk uiteen is gezet zal de conceptuele lens vormen waardoor de rest van de informatie in dit onderzoek bekeken wordt. Het vormt namelijk een perspectief dat niet alleen op het kinderstrafrecht, maar ook op gedachtes over het kind-zijn binnen de Nederlandse

---

⁵⁵ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 13.

samenleving kan worden toegepast. Dat komt doordat gedurende de twintigste eeuw steeds meer aandacht werd besteed aan de vraag of een kind in de aanloop naar volwassenheid verandert in een product van maatschappelijke instanties en culturele regels en gebruiken als gevolg van het civilisatieproces.⁵⁶ Met dit in het achterhoofd, onderzoekt het volgende hoofdstuk welke bijdragen van wetenschappers van invloed zijn geweest op het gedachtegoed achter het kinderstrafrecht en hoe dit in verband staat tot het kind-zijn.

---

⁵⁶ Frijhoff, 'Historian's discovery of childhood', 25.

Hoofdstuk 2: Kennis over straf en kinderen

‘We veroordelen het niet omdat het een misdaad is, maar het is een misdaad omdat we het veroordelen.’

- Émile Durkheim⁵⁷

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden hoe de omslag in het denken, die leidde tot de komst van de Kinderwetten, past binnen het civilisatieproces dat Nederland de afgelopen eeuw heeft gekenmerkt. Aan het begin van de twintigste eeuw was het echter nog niet vanzelfsprekend hoe het beoogde doel van disciplineren ten behoeve van maatschappelijke orde verwezenlijkt kon worden. Tegelijkertijd met discussies over de vorm van een rechtstelsel voor kinderen, begonnen wetenschappers een nieuw ideaal te vormen waarin wetenschappelijke kennis niet slechts een cultuurgood was, maar ook ten grondslag lag aan maatschappelijke vooruitgang. Ze verzetten zich daarmee tegen de liberale stelling dat wetenschap slechts nuttig was als het een duidelijk doel diende.⁵⁸ Deze opvatting van wetenschappers leidde tot nieuwe kennis en denkwijzen, die zichtbare sporen hebben nagelaten in de Kinderwetten. In dit hoofdstuk wordt stilgestaan bij de relatie tussen het kinders(straf)recht en de ontwikkelingen van twee wetenschapsgebieden, respectievelijk de rechtswetenschappelijke en de pedagogiek, waarvan de invloed het grootst is geweest op inhoud van de oorspronkelijke Kinderwetten en de kritieken op het stelsel tot aan de grote herziening van 1965.⁵⁹

2.1 De Kinderwetten van 1905

De uiteindelijke totstandkoming van een speciaal kinderrecht is te danken aan Pieter Cort van der Linden, die van 1897 tot 1901 minister van justitie was in Nederland. Van der Linden diende in

---

⁵⁷ Afkomstig uit: Émile Durkheim, *The division of labour in society*, trans. W.D. Halls (New York: The Free Press 1984), 40. [Originele titel: *De la division du travail social* (1893)].

⁵⁸ Frans van Lunteren, Bert Theunissen & Rienk Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving* (Amsterdam 2002), 16-17.

⁵⁹ D. Zuithoff, ‘Plaats en functie van de deskundige in het jeugdwerk’, in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kinderbescherming (red.), *Vijftig jaar kindwetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 89-101, aldaar 90.

1898 drie wetsvoorstellen in: het *Wetsvoorstel wijziging en aanvulling in het Burgerlijk Wetboek omtrent de vaderlijke macht en de voogdij*,⁶⁰ het *Wetsvoorstel wijziging in de bepalingen betreffende het straffen en de strafrechtspleging ten aanzien van jeugdige personen*⁶¹ en het wetsvoorstel *Wet, houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen*.⁶² Deze wetsvoorstellen waren het gevolg van de wens om kinderen die gedrag vertoonden dat buiten de norm viel weer op het juiste pad te krijgen. Om dit te kunnen doen, werd gezocht naar mogelijkheden om niet alleen repressief (door gebruik te maken van disciplinerende) te kunnen ingrijpen met opvoedkundige straffen, maar ook preventief. Preventie hield in dat de ouderlijke macht beperkt diende te worden in het geval van slecht ouderschap.⁶³ Opvallend genoeg was het een aanpassing van de burgerlijke wet die voor de grootste verandering zorgde ten opzichte van de bestrijdingsmogelijkheden van jeugdcriminaliteit. Het wetsvoorstel voorzag namelijk in de mogelijkheid als publiek orgaan in te grijpen in de privésfeer. De staat had weliswaar het familierecht te eerbiedigen, maar zag toch de noodzaak in van een beperking van dit recht om zowel disciplinerende als preventieve maatregelen te kunnen stellen tegen kinderen die onrust veroorzaakten in de samenleving. Dat blijkt uit de volgende passage: 'De weg wordt hierdoor geopend om het kind aan verderfelijke invloeden te onttrekken en aan zijne geestelijke en zedelijke mishandeling paal en perk te stellen. Een krachtig wapen wordt tevens het openbaar gezag in de hand gelegd tegen de losbandigheid der jeugd, waarover te recht ernstig wordt geklaagd.'⁶⁴

Deze aanpassing van de burgerlijke wet zag Van der Linden als noodzakelijk voor de aanpak van het grotere vraagstuk van de strafbare jeugd.⁶⁵ Om jeugdcriminaliteit aan te pakken was echter

---

⁶⁰ Kamerstuk Tweede Kamer 1897-1898, kamerstuknummer 189, nr. 1-4.

⁶¹ Kamerstuk Tweede Kamer 1897-1898, kamerstuknummer 219, nr. 1-3.

⁶² Kamerstuk Tweede Kamer 1897-1898, kamerstuknummer 220, nr. 1-3.

⁶³ Mevr. mr J.C. Hudig, 'De ontwikkeling van het kinderrecht' in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kinderbescherming (red.), *Vijftig jaar kindervetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 21-28, aldaar 21.

⁶⁴ Kamerstuk II 1897-1898, 189/3, 13.

⁶⁵ *Ibidem*, 12.

meer nodig dan een wijziging van de burgerlijke wet, ook het strafrecht vroeg om herziening. Dit werd uitgewerkt in de andere wetsvoorstellen van Van der Linden. Een belangrijk punt in het *Wetsvoorstel wijziging in de bepalingen betreffende het straffen en de strafrechtspleging ten aanzien van jeugdige personen* vormde de aandacht voor psychische oorzaken die tot misdadig gedrag konden leiden. De overtuiging was dat kinderen behoed konden worden voor de weg van de misdaad door ze straffen op te leggen die gericht waren op verbetering van het gedrag. Kinderen waren namelijk nog niet volgroeid qua geest en daardoor, met de juiste aanpak, nog kneedbaar tot 'braaf en nuttig burger.'⁶⁶

De nadruk in dit wetsvoorstel lag dus voor een groot deel op de geestelijke ontwikkeling van kinderen. In het wetsvoorstel werd gesteld:

'Zeker beoogt men met straf, welke verdere doeleinden men er mee wil bereiken, hoofdzakelijk eene psychische werking op het gemoed van den delinquent. De psychische werking nu kan ongetwijfeld nog eer duur-zame gevolgen hebben in het ontvankelijk gemoed van het kind dan in het veelal reeds gesloten bewustzijn van den volwassene. Daarom is een doelmatig strafstelsel voor kinderen een bij uitstek sociaal belang, want men mag verwachten, dat dit het meest heilzame middel zal zijn in het bereik van den wetgever om de algemeene criminaliteit te verminderen.'⁶⁷

Hieruit valt af te leiden dat het gedragsregulerende karakter van straf dus een belangrijke overweging was voor machtshebbers. De kern van de Kinderwetten kan worden samengevat als het verlenen van de bevoegdheid aan de rechter om de band met de leefomgeving van een kind volledig te verbreken, als het vermoeden bestond dat de toekomst van een kind gevaar liep als het in die omgeving zou blijven. Het kind werd daarna onder de vleugels van maatschappelijke instituties genomen, waar het deugdzaamheid zou worden bijgebracht. In 1901 werden de wetsvoorstellen aangenomen, maar ze traden pas in 1905 in werking. Dat had vooral te maken met alle nieuwe instanties, zoals een voogdijraad in elk arrondissement,⁶⁸ die nog in het leven geroepen moesten worden om de tenuitvoerlegging van straffen en maatregelen te regelen.⁶⁹ Het ontstaan van deze gedragsregulerende instituties sluit aan bij het idee dat de transformerende

---

⁶⁶ Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 7.

⁶⁷ Ibidem, 8.

⁶⁸ Kamerstuk II 1897-1898, 189/3, 20.

⁶⁹ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 13.

Nederlandse samenleving aan het begin van de vorige eeuw gekarakteriseerd werd door het civilisatieproces dat Elias beschrijft.

2.2 Een omslag in het strafrecht

De overtuiging dat delinquente kinderen meer baat hadden bij een straf die tot doel had om gedragsverandering te bewerkstelligen, is niet alleen te verklaren door het normatieve karakter van machtsuitoefening en straf. Het staat ook in verband met een omslag die rond 1900 de rechtswetenschap kenmerkte. Gedurende het grootste gedeelte van de negentiende eeuw was de rechtswetenschap in de ban van het legisme. Dit was een houding van juristen ten opzichte van het recht die zich toespitste op exegese van de wet. Ten tijde van de eerste voorzichtige stappen richting sociale wetgeving, bleek dat de legistische methode te beperkt was.⁷⁰ Doordat een letterlijke uitleg van teksten uit 1838 geen realistische uitkomsten meer genereerde in de moderniserende samenleving, veranderde de rechtswetenschap van koers. Deze omslag, die op het hoogtepunt was tussen 1880 en 1910, verplaatste de focus van de wettekst naar dat wat werd waargenomen in de maatschappij en wordt de periode van de vrije rechtsvinding genoemd.⁷¹ Een bekende voorman van deze nieuwe koers was mr. Paul Scholten. Hij was hoogleraar aan de universiteit van Amsterdam, stond bekend als autoriteit op het gebied van privaatrecht en streed voor de geestelijke weerbaarheid van Nederlanders. Vanuit een grote culturele en sociale belangstelling, was hij onder andere ook zeer actief op onderwijskundig gebied.⁷²

De geest van de vrije rechtsvinding is terug te vinden in de vormgeving van de Kinderwetten. Dat wordt aangetoond door strafrechtjurist mr. J.A. van Hamel, die van 1910 tot 1917 hoogleraar aan de Gemeentelijke Universiteit Amsterdam was en tussen 1917 en 1918 namens de Liberale Unie

---

⁷⁰ P.C. Kop, *Legisme en Privaatrechtswetenschap* (Deventer: Kluwer 1982), 3.

⁷¹ C.J.H. Jansen, *De wetenschappelijke beoefening van het burgerlijke recht in de lange 19e eeuw* (Deventer: Kluwer 2015) 129-130.

⁷² PDC, 'Mr. P. (Paul) Scholten', https://www.parlement.com/id/vg09ll7ugozt/p_paul_scholten (7 juni 2020).

plaats in de Tweede Kamer deelnam.⁷³ Op het gebied van de Kinderwetten kwalificeert Van Hamel als autoriteit, doordat hij één van de belangrijkste naslagwerken erover heeft geschreven, getiteld de *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten*. Hierin neemt hij stapsgewijs de betekenis van alle nieuwe wetsartikelen door. Hij stelt: 'Taal en bouw der artikelen komen voor wie ze behoeft of begeert te kennen, immer meer aan duidelijkheid te kort. En het is zeker een treffend bewijs van de kracht van den geest dezer kindernetgeving, dat haar werkzaamheid nagenoeg niet is belemmerd geworden door de lagen, die hare letter legt.'⁷⁴

De periode van de vrije rechtsvinding had binnen het strafrechtelijk denken een verschuiving van de Klassieke Richting naar de Moderne richting tot gevolg. Onder de Klassieke Richting, gekenmerkt door een terughoudende overheid en individuele rechtszekerheid, had de absolute theorie gegolden. Zoals Foucault ook geanalyseerd heeft, draaide straf binnen de absolute theorie om vergelding. Straf werd opgelegd als vereffening van een schuld en in een mate die gelijk was aan het leed dat een persoon teweeg heeft gebracht, om zo de balans in de rechtsverhouding te herstellen.⁷⁵ De Moderne Richting leunde op een andere overtuiging, namelijk de maakbaarheid van individu en samenleving. Strafrechtsjuristen die de Moderne Richting aanhingen concentreerden zich op de tegenhanger van de absolute theorie, namelijk de relatieve theorie, die uitging van het maatschappelijk nut van straf. Dat hield in dat strafoplegging duidelijk maakte wat de consequentie was van het niet naleven van de regels. Idealiter voorkwam dit recidive bij de dader die opnieuw gedisciplineerd werd, maar had het ook een preventieve werking door afschrikwekkend te zijn voor de rest van de samenleving.⁷⁶ De Moderne Richting in de rechtswetenschap bood ruimte voor de heropvoedingsgedachte.⁷⁷ Dat sluit aan bij de gedachte dat straf in geciviliseerde samenlevingen gericht is op gedragsregulatie.

---

⁷³ PDC, 'Mr. J.A. van Hamel', https://www.parlement.com/id/vg09ll1dklyh/j_a_van_hamel (29 mei 2020).

⁷⁴ J.A. van Hamel en M.C. Nijland (red.), *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten* (Haarlem 1924), VIII.

⁷⁵ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 33-34.

⁷⁶ *Ibidem*, 34.

⁷⁷ *Ibidem*, 15-16.

2.3. Vormgevers van de Moderne Richting

Ondanks het feit dat de Kinderwetten enthousiast onthaald werden, was er vanaf het begin ook kritiek op. Deze kritiek richtte zich voornamelijk op de rechtspraak en de gang van zaken in de instellingen.⁷⁸ Pieter Jelles Troelstra, leider van de sociaaldemocraten in Nederland, betoogde met betrekking tot de rechtspraak: 'De rechtelijke macht bestaat uit personen die nimmer eenige pedagogische opleiding gehad hebben. [...] Waar dus de Minister bij dit wetsontwerp zooveel van de rechterlijke macht laat afhangen, betreur ik het, dat het lot van zoovele jeugdige personen daardoor in de waagschaal gesteld wordt.'⁷⁹

Wat volgde was een stroom aan pleidooien voor een speciale kinderrechter. Het jaar 1921 markeerde een belangrijk moment, doordat toen eindelijk gehoor werd gegeven aan deze vraag door inwerkingtreding van een ingrijpende verandering.⁸⁰ Op 18 maart 1920 was aan de Tweede Kamer een wetsvoorstel aangeboden dat ontworpen was door theoretisch deskundigen en deskundigen uit de praktijk, waarmee niet alleen de invoering van de kinderrechter tot stand zou komen maar ook een nieuwe maatregel in het leven geroepen werd. Deze maatregel, de ondertoezichtstelling, beoogde een einde te maken aan de rechtspraktijk van uitersten. Tot 1921 kon een rechter namelijk enkel afzien van ingrijpen, of ingrijpen door ontheffing of ontzetting uit de voogdij, hetgeen de band tussen ouder en kind zo goed als volledig verbrak.⁸¹ De ondertoezichtstelling, die krachtens de burgerlijke kindwet geschiedde, bracht deze oplossing door de rechter in de mogelijkheid te voorzien om het kind onder maatschappelijk toezicht te plaatsen zonder de band met de omgeving volledig te verbreken.

---

⁷⁸ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 19.

⁷⁹ A.D.W. de Vries en F.J.G. van Tricht, *Geschiedenis der wetgeving op de misdadige jeugd* (Haarlem: Tjeenk Willink 1905), 46.

⁸⁰ Hudig, 'De ontwikkeling van het kinderrecht', 25.

⁸¹ Van Hamel, Nijland, *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten*, 214.

Dat de kinderrechter en de ondertoezichtstelling vanaf 1921 tot het kinderrecht gingen behoren, is het gevolg van manifestatie van de Moderne Richting. In de jaren na 1921 kreeg het Moderne strafrechtelijk denken steeds meer vorm. Een grote beïnvloeder van dit proces was de vooraanstaande strafrechtjurist Willem Pompe, die vanaf de jaren '20 tot en met zijn dood in 1968 heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de Moderne Richting. In 1928 werd Pompe hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Hij opende zijn rede ter aanvaarding van dit ambt door het belangrijkste principe van de Moderne Richting uiteen te zetten: niet de daad, maar de dader moest centraal staan in het strafrecht. Hij stelde dat dit principe niet alleen betekenis had voor de theoretische rechtswetenschap, maar vooral ook voor de praktijk. Het werd daarom onder de Moderne Richting van de wetgever verlangd dat deze meer rekening hield met 'den persoon des daders'.⁸² De consequentie hiervan was dat voor bijzondere groepen daders bijzondere regelingen gemaakt werden. Kinderen kwalificeren als zo'n bijzondere groep en het kinderstrafrecht bestond dan ook uit regelingen die, in de woorden van J.A. Hamel, als bijzonder doel hadden 'elk jong mensch [...] tot zijn waarde te laten komen'.⁸³

Pompe richtte in 1934 het Criminologisch Instituut op in Utrecht (later zou dit het Willem Pompe Instituut gaan heten). Dit instituut legde de basis voor een stroming die bekend werd als de Utrechtse School. Aanhangers van de Utrechtse school waren bijvoorbeeld G. Th. Kempe, hoogleraar criminologie in Utrecht, mevr. J.C. Hudig, hoogleraar kinderrecht en in 1947 benoemd tot eerste vrouwelijke kinderrechter in Nederland, en de forensisch psychiater P.A.H. (Pieter) Baan. De Utrechtse School was actief tussen de jaren 1947 en 1963 en heeft gedurende die tijd een flinke stempel gedrukt op de Moderne Richting. Met de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog nog vers in het geheugen, pleitten leden van de Utrechtse School voor een strafrecht met een menswaardig karakter, zonder daarbij afbreuk te doen aan het vergeldingsprincipe. In hun pleidooi was de gedachte leidend dat het strafrecht niet gezien moest worden als een op

---

⁸² Dr. W.P.J. Pompe, 'De persoon des daders in het strafrecht', *Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Utrecht*, 8 oktober 1928, 7.

⁸³ Van Hamel, Nijland, *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten*, VII.

zichzelfstaande discipline, maar functioneerde als ondersteuning om de doeleinden van het sociale staatsysteem te realiseren.⁸⁴ Deze opvatting van de Utrechtse school is een uiting van het civilisatieproces dat Elias beschrijft en de betekenis die Foucault aan macht toeschrijft.

Leden van de Utrechtse School brachten multidisciplinaire expertise in, waardoor hun visie breed onderbouwd en gezaghebbend was. Dat ondersteunde de opvatting uit de Moderne Richting om in het strafrecht rekening te houden met de persoon van de dader. Hun pleidooi vormde de fundering van implementatie van de relatieve theorie in het strafrecht. Met betrekking tot het kinderstrafrecht, waarin sprake was van onvolgroeide persoonlijkheden van daders, zijn de ideeën van de Utrechtse School dus van groot belang geweest. Vanuit de Moderne Richting was de overtuiging dat kinderen een speciaal rechtssysteem nodig hadden geaccepteerd. De Utrechtse school voegde de bevestiging van het maatschappelijk nut van en de preventieve werking van straf toe aan de geest van het kinderstrafrecht. Tezamen kan dit worden gezien als de belangrijkste invloed van de rechtswetenschap op de vormgeving van het kinderstrafrecht.

2.4 Pedagogiek in de samenleving

Troelstra's kritiek op de rechtspraak was niet alleen juridisch van aard, maar richtte zich ook op het ontbreken van een pedagogische grondslag. Dit is opvallend, omdat het aantoont dat er in de eerste decennia van de twintigste eeuw consensus was ontstaan dat pedagogische kennis van belang was om te begrijpen hoe er met een kind omgegaan moest worden en wat diens plaats in de samenleving moest zijn. Voor de pedagogische wetenschap, een aftakking van de psychologie die zich richtte op opvoeding en de ontwikkeling van het kind, dat een overwinning. In 1916 had prof. J.J. Hartman, classicus en hoogleraar Latijn in Leiden, nog verbijsterd gereageerd op het nieuws dat de pedagogiek voornemens was om leerstoelen te gaan instellen bij universiteiten. Volgens hem had de kunst van het opvoeden te maken met aanleg, waardoor het zich bijzonder

---

⁸⁴ Prof. Mr. C. Kelk, 'Rechen in Utrecht - De historie van het Willem Pompe Instituut', <http://rozenbergquarterly.com/rechten-te-utrecht-de-historie-van-het-willem-pompe-instituut/> (4 juni 2020).

slecht leende voor systematisering en overdraagbare theoriën. Toch werd in 1918 Rommert Casimir benoemd tot de eerste bijzonder hoogleraar pedagogiek in Leiden.⁸⁵ De kunst van het opvoeden kreeg daarmee een wetenschappelijke status, maar dat nam de gespannen positie tussen theorie en praktisch niet weg.

Om een wetenschappelijke grondslag te kunnen waarborgen voor de vaak normatieve overtuigingen, werd gekozen voor een geesteswetenschappelijke benadering van de pedagogiek waarin filosofie en geschiedenis leidend waren.⁸⁶ Philipp Kohnstamn, één van de belangrijkste pedagogen uit de Nederlandse geschiedenis, zei hierover tijdens zijn inaugurele rede: 'De pedagogiek zal filosofisch zijn, of ze zal niet zijn'.⁸⁷ Aan pedagogische theorie werd een bewustmakende functie toegeschreven: expliciet maken wat in de opvoedingspraktijk impliciet werd toegepast.⁸⁸

Rond 1900 richtte pedagogische theorie zich echter nog voornamelijk op het belang van kennis en onderwijs als basis voor een zedelijke opvoeding, met daarbij een nadruk op de opvoedende rol van onderwijzers.⁸⁹ De theoretische benadering werd via verklarende artikelen in pedagogische tijdschriften aangeboden aan de praktijk, wat ertoe leidde dat de pedagogische praktijk zich bezighield met het doel van de opvoeding en de middelen, zoals lesstof, die daartoe zouden kunnen leiden. Idealiter zou een ethische opvatting over zedelijk gedrag op school kunnen worden aangeleerd, ten gunste van de algemene behoeften van de mens en de samenleving.⁹⁰

Het belang van leraren in de opvoeding werd onderstreept door de invloedrijke academicus Dr. J.H. Grunning. Hij schreef gedurende zijn leven vele essays over de noodzaak van

---

⁸⁵ Ivo van Heelvorde, *Grenswachters van de Pedagogiek. Demarcatie en disciplinevorming in de ontwikkeling van de Nederlandse academische pedagogiek (1900-1970)* (Amsterdam 2002), 10-11.

⁸⁶ F. Beugelsdijk en C.R.M. Souverein (red.), B. Levering (red.), 'Geesteswetenschappelijke pedagogiek', in: Siebren Miedema e.a., *Pedagogiek in meervoud. Wegen in het denken over opvoeding en onderwijs* (Vijfde druk; Houten/Diegem 1997), 22, 29-30.

⁸⁷ Enne Koops, 'Vier pioniers van de pedagogiek' (versie 1 mei 2015), <https://historiek.net/vier-pioniers-van-de-pedagogiek/49844/> (6 april 2020).

⁸⁸ Beugelsdijk & Souverein, Levering, 'Geesteswetenschappelijke pedagogiek', 36

⁸⁹ Van Heelvorde, *Grenswachters van de Pedagogiek*, 28-29.

⁹⁰ Ibidem, 32.

academische pedagogiek en positioneerde zich zo in het spanningsveld tussen theorie en praktijk, dat dankzij hem de pedagogiek in Nederland een vaste leerstoel aan universiteiten werd. Hij dichtte namelijk aan de universiteit een maatschappelijk karakter toe, doordat hij het instituut bij uitstek geschikt achtte om in de wezenlijke behoeften van de maatschappij te voorzien. Door het sterke geloof in de kracht van een goede opvoeding was het volgens Grunning niet meer dan logisch dat opvoedkunde onderdeel van academische training uit moest maken.⁹¹ Leraren vervulden voor een groot deel de rol van opvoeder, wat hen onmisbaar maakte voor de samenleving. Ook riep Grunning op om het onderwijs geen conservatieve macht te laten zijn, maar wanneer nodig te hervormen ten behoeve van maatschappelijke vooruitgang.⁹²

Ook Philip Kohnstamm zag in navolging van Grunning het belang van de rol van leraren in. Voor hem was een goed functionerende democratie niet mogelijk zonder dat mensen van jongs af aan opgevoed werden tot verantwoordelijke burgers.⁹³ In 1919, een jaar naar Casimir in Leiden, kreeg hij een bijzondere leerstoel in de pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam. Dat onderstreepte het wetenschappelijke karakter dat tegen die tijd werd toegedicht aan de pedagogiek. Tijdens zijn inaugurele rede die getiteld was *Staatspaedagogiek of Persoonlijkheidspaedagogiek* lichtte hij een van zijn kernopvattingen toe, namelijk het personalisme. Personalisme laat zich samenvatten als wetenschapsfilosofisch doel van de opvoedingspraktijk.⁹⁴ Het verbindt individualisme en gemeenschapsdenken aan elkaar, wat een meer relatieve blik op waarheid en kennis tot gevolg heeft. 'Ontwikkeling naar eigen aard en aanleg', zoals hij het zelf verwoorde, was het hoogste doel voor zelfontplooiing van het individuele kind en onderwijs dat het kind bewust en weerbaar maakte tegen de absolute wil van machtsuitoefenaars als de staat (vandaar de naam 'staatspedagogiek') was de meest

---

⁹¹ Van Heelvorde, *Grenswachters van de Pedagogiek*, 45.

⁹² Ibidem, 47.

⁹³ Tineke van Loosbroek, 'Philip Kohnstamm als voorloper en inspiratiebron', *Afscheidslezing Hogeschool van Amsterdam* (28 september 2012), 7.

⁹⁴ L. Elffers, R. Fukkink & R. Oostdam, 'De ontwikkeling van leerlingen naar eigen aard en aanleg: Van Kohnstamms personalisme naar de huidige roep om meer maatwerk in het onderwijs', *Pedagogische Studiën* 95 (2019) 5/6, 341-352, aldaar 341.

doeltreffende methode.⁹⁵ Volgens Kohnstamm was intelligentie niet statisch of genetisch bepaald, waardoor onderwijs op maat kon leiden tot betere ontwikkeling van het intellect. Hij pleitte voor het verbeteren van de pedagogisch-didactische vaardigheden van leraren zodat zij beter in staat waren om in te spelen op individuele behoeften van kinderen.⁹⁶ Een andere belangrijke bijdrage van Kohnstamm is zijn betrokkenheid bij de oprichting het tijdschrift *Pedagogische Studiën* in 1920.⁹⁷ Dit tijdschrift, dat uitdrukkelijk wetenschappelijke pretenties heeft en nog steeds uitgegeven wordt, is zeer invloedrijk geweest voor de ontwikkeling van de pedagogiek.⁹⁸

Voor de Tweede Wereldoorlog concentreerde pedagogiek zich hoofdzakelijk op (verbetering) van onderwijs. Pedagogen kregen na de oorlog echter steeds meer oog voor de psychologische ontwikkeling van het kind als tegenspeler van onderwijs in de opvoeding. Op dit gebied is van belang om een van de bijdragen van M.J. Langeveld, een leerling van Kohnstamm, nog te noemen. Hij bracht een fenomeen onder de aandacht dat hij 'de antropologie van het kind' noemde. Een antropologisch uitgangspunt was dat de mens, die incompleet ter wereld komt, houvast vindt in culturele structuren (zoals staatsinrichting, familie en scholing) die helpen om richting te vinden in het menselijk leven.⁹⁹ Kinderen, per definitie incompleet doordat ze nog in ontwikkeling zijn, kunnen de maatschappelijke structuren nog niet grijpen. Zij moeten daar eerst de werking van leren. Daardoor dreigt het gevaar dat kinderen uit het zicht verdwijnen, omdat zij gedegradeerd worden tot wezen dat nog niet mens-waardig is. Dit strookt niet met de werkelijkheid uit de opvoeding, waarin het kind juist het centrale punt van aandacht is voor zijn opvoeders. Doordat Langeveld het risico onder de aandacht bracht dat schuilging achter het zien van de kindertijd als een fase die slechts aan het 'echte' mens-zijn voorafging, nam hij afstand van

---

⁹⁵ Van Loosbroek, 'Philip Kohnstamm als voorloper en inspiratiebron', 8-9.

⁹⁶ Elffers, Fukking & Oostdam, 'De ontwikkeling van leerlingen naar eigen aard en aanleg', 341.

⁹⁷ Enne Koops, 'Vier pioniers van de pedagogiek' (versie 1 mei 2015), <https://historiek.net/vier-pioniers-van-de-pedagogiek/49844/> (6 juni april 2020).

⁹⁸ Van Heelvorde, *Grenswachters van de Pedagogiek*, 55.

⁹⁹ D.T. Thoomes, 'De noodzaak van opvoeding en het bestaansrecht van de pedagogiek', *The history of education and childhood* (2000), <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/33637> (7 april 2020).

de autoritaire opvoedingsmethode. In plaats daarvan voegde hij met zijn theorie van de antropologie van het kind, kindwaardigheid toe aan het pedagogisch palet. Een normatief concept dat van groot belang is geweest voor de ontwikkeling van het denken over het kind-zijn.¹⁰⁰

Dat belangrijke pedagogische denkers allemaal stilstaan bij de werking van maatschappelijke structuren in relatie tot opvoeding en ontwikkeling, toont aan dat er een verband is tussen macht en opvoeding. Dit verband uit zich in een ontwikkelingsproces bij kinderen dat gekleurd wordt door confrontatie met maatschappelijke structuren, hetgeen in de pedagogiek de maatschappijtheorie wordt genoemd.¹⁰¹ Deze theorie kan de gedachte dat kinderen tot producten van de maatschappelijke structuur verworden bevestigen, en sluit derhalve aan bij de civilisatietheorie van Elias en Foucaults analyse van machtsuitoefening die daarop voortbouwde.

2.5 Het kinderstrafrecht door een pedagogische bril

Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog, veranderde de rol van de staat gedurende de twintigste eeuw. Voor de oorlog werd de staat geacht orde en rust te bewaren door een voorbeeld voor harmonie en organische eenheid te zijn. Deze voorbeeldfunctie verdween na de oorlog, waardoor er ruimte ontstond voor verschillende machten om elkaar in de openbare ruimte te treffen. Hieruit openbaarde zich het nieuw verworven vrijheidsideaal dat bij democratie hoort.¹⁰² De rode draad in het pedagogisch gedachtegoed volgde deze veranderingen, wat blijkt uit de ideeën van Kohnstamm en Langeveld. Zij richtten zich steeds meer op de opvatting dat een kind een mens-in-wording is dat de vrijheid moet krijgen om zich, weliswaar binnen de maatschappelijke structuur, naar eigen aard te ontwikkelen tot een stabiele volwassene.

---

¹⁰⁰ Beugelsdijk & Souverein, *Levering, 'Geesteswetenschappelijke pedagogiek'*, 31.

¹⁰¹ *Ibidem*, 39.

¹⁰² *Ibidem*, 40.

In relatie tot het kinderstrafrecht, bundelde deze pedagogische ontwikkeling zich vanaf de jaren dertig (en later in samenspel met de multidisciplinaire expertise van de Utrechtse School) in de psychologiserende blik op het criminele kind. Dit leidde tot een andere perceptie op de relatie tussen ouders en kinderen, namelijk dat het verbreken van die band meer kwaad dan goed deed.¹⁰³ Deze nieuwe perceptie is een grote kracht geweest achter de kritiek op het kinderstrafrecht met betrekking tot de behandeling van misdadige (of verwaarloosde) kinderen. Doordat onderwijs in de instellingen weinig voorstelde en er onvoldoende gekwalificeerd personeel beschikbaar was, werden kinderen onderworpen aan harde, grove disciplineren.¹⁰⁴ Deze aanpak miste volledig het beoogde doel van heropvoeding, dat Foucault van belang acht voor handhaving van de maatschappelijke structuur. Straf in het kader van heropvoeding diende weliswaar om het kind te doen inzien dat zijn of haar gedrag afgekeurd werd, maar de uitvoer van de straf hield geen rekening met de kinderlijke geest.¹⁰⁵ Uit ontdekkingen van de ontwikkelingspsychologie, die een pedagogische grondslag kregen door de opvattingen van onder andere Kohnstamm en Langeveld, bleek namelijk dat bij kinderen rekening gehouden moest worden met het feit dat zowel hun cognitieve vermogens als hun psycho-sociale vaardigheden nog in ontwikkeling waren.¹⁰⁶ Straf diende dan ook proportioneel te zijn aan de mate van ontwikkeling van deze vaardigheden, omdat op die manier de normen voor sociaal en maatschappelijk wenselijk gedrag beter aan te leren waren.¹⁰⁷

Het verbreken van de band tussen een kind en zijn omgeving was zo ingrijpend als straf, dat het niet als proportioneel aan te merken viel. Bovendien ontbrak het aan maatwerk in de gang van zaken in de instellingen. In 1951 werd door de regering dan ook een commissie ingesteld die als

---

¹⁰³ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 22-23.

¹⁰⁴ Ibidem, 20-21.

¹⁰⁵ Ibidem, 39.

¹⁰⁶ Lies Wesseling, 'Deskundige waarschuwingen tegen deskundigen: Een gemeenplaats uit de psychologiserende opvoedingsvoorlichting', in: Frans van Lunteren, Bert Theunissen & Rienk Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving* (Amsterdam 2002), 147-160, aldaar 152.

¹⁰⁷ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 42-43.

taak had om advies uit te brengen over een nieuwe richting voor het kinderstrafrecht. Deze commissie werd voorgezeten door Jacobus Overwater, die als kinderrechter dagelijks aanschouwde hoe de psychologiserende blik op het criminele kind in schril contrast stond met de wetsbepalingen. Na vier jaar onderzoek werden de bevindingen van de commissie-Overwater in 1955 gepresenteerd. Gepleit werd voor een strafrechtelijke ondergrens, omvorming van de tuchtschool tot een minder op straf georiënteerde inrichting, deskundigheid van rechters en afstand van de quarantaine-aanpak die kinderen uit hun 'verderfelijke omgeving' haalde.¹⁰⁸ De nadruk kwam te liggen op het kind als probleemgeval, in plaats van product van de verderfelijke omgeving. Er kwam ook ruimte voor de rol van het schuldprincipe en toerekeningsvatbaarheid bij kinderen. Na 1955 duurde het zes jaar tot deze bevindingen verwerkt waren in nieuwe wetsvoorstellen en daarna nog vier jaar tot de ingrijpende herziening van het kinderstrafrecht op 1 juli 1965 bij Koninklijk Besluit in werking trad.¹⁰⁹ Alle bevindingen van de commissie-Overwater werden gedaan vanuit de psychologiserende blik op het criminele kind. Opvallend genoeg werden vrijwel alle suggesties overgenomen. Daarmee kan dit principe worden aangemerkt als de belangrijkste pedagogische invloed op de vormgeving van het kinderstrafrecht.

2.6 Het belang van deskundigen

De ontwikkeling in wetenschap sinds het einde van de negentiende eeuw heeft naast het ontstaan van nieuwe kennis nog een ander gevolg gehad. Om de snelle veranderingen in de samenleving in goede banen te leiden, ontstond vraag naar toepasbaarheid van kennis. De pedagogiek, die balanceerde tussen praktijk en theorie is hier een duidelijk voorbeeld van, maar het blijkt ook uit de nadruk die Pompe bijvoorbeeld legde op het belang voor de handelingspraktijk van ideeën uit Moderne Richting. In dit gebied tussen theoretische kennis en praktijk ontstond een nieuw fenomeen: de deskundige.

---

¹⁰⁸ Weijers, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief*, 23.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 24.

Deskundigen zijn op zichzelf staande en gecategoriseerde groepen mensen die op basis van specialistische kennis en vaardigheden advies kunnen geven. Doordat hun uitspraken op wetenschap berusten, en dus garant staan voor betrouwbaarheid en onafhankelijkheid, hebben ze een autoritaire status.¹¹⁰ Het woord 'deskundige' maakte in de negentiende eeuw haar entree in de Nederlandse taal. Gedurende het grootste gedeelte van onze geschiedenis werd kennis vergaren gezien als onderdeel van persoonlijke vorming. Het handjevol welgestelden dat de tijd en het geld had om zich te verdiepen in wetenschap deed dit via leermeesters of zelfstandig door middel van boeken. Wie naar de universiteit ging werd een geleerde, geen specialist. In de negentiende eeuw veranderde dit langzaam. De wetenschap professionaliseerde en tegelijkertijd begon er een voorzichtige maatschappelijke vraag om adviezen te klinken.¹¹¹ Industrialisatie, complexer wordende techniek, bevolkingsgroei en urbanisatie, de sociale kwestie, het waren allemaal maatschappelijke aangelegenheden die baat hadden bij wetenschappelijk gefundeerde kennis uit allerlei academische disciplines om de ontwikkelingen in goede banen te leiden. Het gat tussen wetenschappelijke kennis en praktische toepasbaarheid werd gedicht door academici die als 'deskundige' de rol van adviserend specialist op zich namen.¹¹²

Deskundigen spraken zich uit in wetenschappelijke tijdschriften, boeken, kranten, via radio en later ook via de tv.¹¹³ Soms werd er echter ook direct beroep op hun kennis gedaan om concrete problemen op te lossen. In het (kinder)strafrecht ondersteunden psychiaters en psychologen een

---

¹¹⁰ Van Lunteren, Theunissen en Vermij, *De opmars van deskundigen*, 10.

¹¹¹ Ibidem, 14.

¹¹² De prominente rol van deskundigen was het grootst in de eerste paar decennia van de twintigste eeuw. Daarna vlakke deze af, doordat er ook kritieken kwamen op bijvoorbeeld de pretentie van onafhankelijkheid en de objectiviteit van de wetenschap. Wetenschappelijk onderzoek moet gefinancierd worden, wat tot vragen kan leiden over de invloed van geldschieters op de uitkomsten van het onderzoek. Ook de Wereldoorlogen, die hadden laten zien hoe wetenschappelijke ontdekkingen op massale schaal tot dood en verderf konden leiden, lieten hun sporen na in het vertrouwen in de wetenschap. Het verzet tegen deskundigen als onomstotelijke autoriteit creëerde vanaf de jaren vijftig een paradoxaal landschap. Deskundige adviezen bleven nodig, maar werden kritisch beoordeeld, wat weer leidde tot meer deskundige adviezen. De te varen koers waarvoor werd gekozen met betrekking tot deskundige adviezen veranderde in die van wetenschappelijke kennis als motor van de vooruitgang. Zie hier over: Frans van Lunteren, Bert Theunissen & Rienk Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving* (Amsterdam 2002), 11, 12, 17-19.

¹¹³ Van Lunteren, Theunissen en Vermij, *De opmars van deskundigen*, 19.

rechter bij de praktische beslissing tot strafoplegging. Zo werden zij ingeschakeld om de geestestoestand van een verdachte te onderzoeken in gevallen waar een rechter uitspraak moest doen over toerekeningsvatbaarheid (bij volwassenen) of schuldbesef (bij kinderen).¹¹⁴

Onder invloed van de Moderne Richting moest een rechter daarnaast ook beslissen of een verdachte een gevaar vormde voor de maatschappij. Besloot de rechter dat hiervan sprake was, dan leidde dat in het geval van een jeugdige verdachte tot een ingrijpende levensverandering. Rechters maakten daarom gebruik van deskundigen om een afweging te maken tussen maatschappelijke orde en het gevolg van ingrijpen.¹¹⁵ Ontwikkelingspsychologen en pedagogen bogen zich over de vraag of strafoplegging proportioneel was in verhouding tot het potentiële risico voor de samenleving. Daarnaast gaven zij advies over de vorm die de straf het beste aan kon nemen, gebaseerd op de ontwikkeling van de jeugdige die voor de rechter moest verschijnen. Deskundigheid droeg dus in het kinderstrafrecht bij aan de rechtvaardiging van beslissingen.

Tot slot

Om effectieve disciplinerende bewerkstellingen bij kinderen die gedrag buiten de norm vertoonden, werd gebruik gemaakt van kennis uit de wetenschap. Deze kennis werd niet alleen praktisch toegepast met hulp van deskundigen, maar is zoals gebleken ook verweven in het gedachtegoed dat het kinderstrafrecht vormgaf. Doordat deskundigheid en besluitvorming elkaar troffen in het politiek debat, kan een analyse van politieke argumentaties licht schijnen op het samenspel van wetenschap en maatschappelijke normen en waarden. Het volgende hoofdstuk wijdt zich dan ook aan zo'n analyse, teneinde het verband bloot te leggen tussen het beoogde maatschappelijk doel van het kinderstrafrecht en de gevolgen daarvan voor het kind-zijn in de Nederlandse samenleving.

---

¹¹⁴ Jessica Slijkhuis, 'Recht van spreken in het spreken van recht: Nederlandse psychiaters en het strafrecht rond 1900', in: Frans van Lunteren, Bert Theunissen & Rienk Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving* (Amsterdam 2002), 75-88, aldaar 75.

¹¹⁵ Slijkhuis, 'Recht van spreken in het spreken van recht', 79, 80, 83.

Hoofdstuk 3: Wetenschappers aan het woord

'Zelfs zonder dat ze beslissingsbevoegdheid hebben, bezitten deskundigen een nauwelijks te overschatten macht.'¹¹⁶

Kohnstamm heeft betoogd dat filosofie, pedagogiek en politiek allen in elkaars verlengde liggen.¹¹⁷ Dat kan worden geïnterpreteerd als de gedachte dat bij het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken dus geen sprake is van éénrichtingsverkeer, maar van wederkerige en multidisciplinaire invloeden. Het idee van maatschappelijke orde ten behoeve van het vooruitgangsgeloof is, zoals gebleken, gedurende de twintigste eeuw nauw verweven geraakt met politiek bestuur en ideeën over de staatsinrichting. Het onrustveroorzakende vraagstuk jeugd delinquentie kwam terecht bij de machthebbers van Nederland, die zich vervolgens met behulp van wetenschappers, als deskundige schakel tussen academische kennis en het politiek debat, bogen over de oplossing van het vraagstuk. Dit hoofdstuk analyseert de wijze waarop gebruik gemaakt werd van de kennis van wetenschappers in politieke overwegingen die tot de vormgeving van het kinderstrafrecht hebben geleid. De analyse bestaat uit een algemeen deel en een verdieping op het specifieke vraagstuk leeftijdsgrenzen, welke ten slotte beiden besproken worden in het licht van Foucaults perceptie van macht als normatief regulerend kader.

3.1 Politici in debat over de kleine crimineel

Toen minister Van der Linden vlak voor de inwerkingtreding van de kindervetten zijn voorstellen motiveerde, was de rechtswetenschap al onder invloed van de vrije rechtsvinding en het denken volgens de Moderne Richting. Dat klonk door in de argumentatie van Van der Linden. In zijn voorstel om de burgerlijke kindervet aan te passen stelde hij dat problemen in de waarneembare werkelijkheid de reden voor de wetswijziging vormden. Zijn voorzichtige benadering van de

---

¹¹⁶ Van Lunteren, Theunissen en Vermij, *De opmars van deskundigen*, 7.

¹¹⁷ Van Loosbroek, 'Philip Kohnstamm als voorloper en inspiratiebron', 9.

scheiding tussen staat en persoonlijke leefsfeer eerbiedigde nog steeds liberale uitgangspunten, maar de behoefte aan recht dat aansloot bij de werkelijkheid liet hij prevaleren.¹¹⁸ Deze focus op de situatie in de waarneembare werkelijkheid toont aan dat de opvatting uit de vrije rechtsvinding een weg naar het politiek debat had gevonden. In het strafrechtelijke wetsvoorstel klonk het denken volgens de Moderne Richting op verschillende manier door. Zo werd gesteld dat er gewaakt moest worden voor het feit dat 'het kind niet den weg der misdaad betreedt'.¹¹⁹ Het kind als (potentiële) dader stond centraal in deze argumentatie. Wat ook opvalt, is dat Van der Linden aan het kinderstrafrecht de mogelijkheid om voorwaardelijk te veroordelen toevoegt. De voorwaardelijke veroordeling was in 1889 ter sprake gekomen in een vergadering van de *Union Internationale de Droit Pénal* maar werd door de Nederlandse Juristenvereeniging in 1890 als onwenselijk bestempeld. Vijftien jaar later kreeg deze in de kinderstrafwet toch een plekje toebedeeld. De motivatie daarachter betrof:

'Voor jeugdige delinquenten is de voorwaardelijke veroordeeling [...] zeker eene krachtige werking ten goede [...]. Het stelsel van voorwaardelijke veroordeeling berust op de overweging, dat de vrees voor straf in vele gevallen krachtiger en beter werkt dan de straf zelf. [...] Niet het algemeene, voor de meesten weinig zeggend strafvoorschrift, maar de geïndividualiseerde, tastbaar gemaakte bedreiging.'¹²⁰

Door de manifestatie van de Moderne Richting in de jaren na 1890, werd er steeds meer waarde gehecht aan de preventieve werking van straf. Bovenstaande motivatie bevestigt dat. De duidelijkste invloed van de Moderne Richting blijkt echter wel uit de stelling dat 'het karakter der kinderstraf [daarom] hierin gezocht [moet] worden, dat het tegelijkertijd is tuchtmiddel en opvoedmiddel'.¹²¹ Door het kinderstrafrecht op deze manier te definiëren, wordt het maatschappelijk nut van straffen onderstreept, namelijk heropvoeding door middel van disciplineren.

---

¹¹⁸ Kamerstuk II 1897-1898, 189/3, 12-13.

¹¹⁹ Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 7.

¹²⁰ Ibidem, 12.

¹²¹ Ibidem, 8.

De pedagogiek had een minstens zo grote invloed op de totstandkoming van het kinderstrafrecht. De overtuiging dat een kind niet volgroeid was, had door de geesteswetenschappelijke benadering en de inspanningen van academici zoals Grunning en Kohnstamm een wetenschappelijke fundering gekregen. Hierdoor kreeg de opvatting autoriteit in politieke argumentatiestructuren. Zo staat in de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel *Wijziging in de bepalingen betreffende het straffen en de strafrechtspleging ten aanzien van jeugdige personen*: 'het zedelijk bewustzijn van het kind is, nog evenals lichaam en geest, in wording en vatbaar zoowel voor ontarding als voor gezonde ontwikkeling. De gezichtskring van het kind is beperkt. Het brengt de verhoudingen der maatschappij terug tot de kleine proportieën van zijn eigen ervaring.'¹²² Door inspanningen van wetenschappers in woord en geschrift, was onder politici consensus ontstaan over het feit dat rekening gehouden moest worden met de kinderlijke psyche en dat opvoeding, of heropvoeding in het geval van een crimineel kind, gepaard ging met onderwijs. Op die manier namen politici de wetenschap over die door academici als Grunning onder de aandacht gebracht was, namelijk dat in onderwijs de sleutel lag voor noodzakelijke kennis over de werking van maatschappelijke structuren en het essentiële belang van deze kennis om kinderen te laten opgroeien tot een verantwoordelijk burger.

De instelling van de speciale kinderrechter en de ondertoezichtstelling zo'n kleine twee decennia na de aanneming van de kindwetten was ook grotendeels te danken aan deskundige invloeden. Mr. Th. Heemskerk, toenmalig minister van justitie, trapte zijn memorie van toelichting af met de stelling dat de wet tot stand was gekomen door 'ettelijke deskundigen op het stuk van verwaarloosde en misdadige jeugd [die] hun gewaardeerde medewerking [hebben] verleend.'¹²³ Een belangrijke autoriteit die hij op dit gebied aanhaalt, is mr. J.A. Van Hamel die al vroeg gepleit had voor toezicht in de vorm van patronen bij speciale gevallen (de voorloper van de gezinsvoogd bij ondertoezichtstelling). Dat niet gekozen werd voor het woord patroon, maar voor gezinsvoogd

---

¹²² Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 7.

¹²³ Kamerstuk Tweede Kamer 1919-1920, kamerstuknummer 409, nr. 3, 6.

is door toedoen van pedagogische deskundigen, die meenden dat de aandacht niet alleen uit hoorde te gaan naar het kind zelf maar ook naar diens familiebanden.¹²⁴ Dat blijkt ook uit de gekozen bewoording ter motivatie van een speciale kinderrechter. Dit zou een 'lenig, vlug werkend, gemakkelijk toegankelijk rechterlijk orgaan [moeten zijn], dat voortdurend op de hoogte is en blijft van het kind en het gezin, waartoe het behoort.'¹²⁵

Politici verwachtten dus van een kinderrechter dat deze uitvoerig kennis nam van de opvoedingssituatie van een kind, teneinde een oordeel te kunnen vellen over eventuele verwaarlozing en daarmee samenhangende criminaliteit. De speciale taak die aan de kinderrechter werd toebedeeld na invoering van de wet in 1921 bestond er dus uit om 'als psycholoog en paedagoog mede [te] beslissen, welke behandeling van het kind het voor de toekomst op betere banen zou leiden en van de misdaad ver zou houden.'¹²⁶ Uit deze argumentatie valt op te maken dat pedagogische deskundigen sinds 1905 steeds meer sturing aan het debat hebben gegeven, met als resultaat dat er bij de invoering van de kinderrechter consensus was ontstaan onder politici over de toegevoegde waarde van pedagogiek in het kinderstrafrecht. Deze aanname wordt bevestigd als mr. Heemskerk even verderop stelt dat 'aldus is getracht de belangen der paedagogie en die der rechtspleging te vereenigen.'¹²⁷

In pleidooien voor het opvoedende karakter dat onderwijs behoorde te hebben werd regelmatig prof. Kohnstamm aangehaald als gezaghebbend deskundige. Zo werd hij in een plenair debat in maart 1924 dat ging over de competenties waar een goede leraar over dient te beschikken bestempeld als 'verstandig mensch' en bovendien geprezen voor het publiceren van indrukken omtrent pedagogische vooruitgang die hij had verkregen na werkbezoeken in het buitenland om zo het kennispeil in Nederland zo hoog en veelzijdig mogelijk te houden.¹²⁸ In een debat uit

---

¹²⁴ Kamerstuk II 1919-1920, 409/3, 7, 9.

¹²⁵ Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 8.

¹²⁶ Kamerstuk II 1919-1920, 409/3, 8.

¹²⁷ Ibidem, 12.

¹²⁸ *Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, 1923-1924, 1024.

december 1937 waarin de rijksbegroting voor 1938 centraal stond, werd Kohnstamm wederom als autoriteit genoemd. In het debat werd het voorstel behandeld om geld ter beschikking te stellen voor herziening van leerstof en didactiek, als behoeding voor 'democratische Staatsinstellingen, welke zich alleen kunnen handhaven, als zij kunnen rekenen op burgers die geleerd hebben op een behoorlijk niveau zelfstandig te denken.'¹²⁹ Kohnstamms pedagogische bijdragen vormden een krachtige ondersteuning vóór dit voorstel.

Het aflopen van de Tweede Wereldoorlog leidde met betrekking tot deskundigheid dat politici in hun argumentaties niet langer blindvoeren op het autoritaire karakter van wetenschappelijke kennis. Deskundigen werden nog steeds aangehaald, maar toevoeging van hun kennis om besluitvorming te sturen werd onder een kritische loep gelegd. Zo maakt een citaat van een artikel van prof. dr Langeveld in het toonaangevende tijdschrift *Paedagogische Studiën* een belangrijk deel uit van de argumentatiestructuur van een Kamerlid in een debat uit 1946 over onderwijsinspectie.¹³⁰ Dit citaat vormt een bron van onenigheid in de kamer, doordat een aantal Kamerleden met elkaar de strijd aan gaan of hetgeen Langeveld stelt voor waarheid aangenomen kan worden of niet.¹³¹ Anderszijds werd in een debat over wijziging van de leerplichtwet uit 1947 kritisch gereageerd op een onderbouwd voorstel omtrent afschaffing van het achtste leerjaar, door te vragen of het desbetreffende Kamerlid wel beroep had gedaan op de kennis van prof. Kohnstamm.¹³² Deskundigheid en autoriteit lagen dus niet langer zomaar in elkaars verlengde, maar beconcurrerden elkaar. De kritische opstelling die politici hanteerden in hun argumentatiestructuur diende om duidelijk te maken dat hun standpunt weloverwogen was. Inmenging van wetenschappers en hun deskundige kennis bleef dus verankerd in de argumentatiestructuren van het politiek debat over de omgang met en positie van kinderen.

---

¹²⁹ *Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1937-1938, 909.*

¹³⁰ *Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1946-1947, 967.*

¹³¹ *HTK, 1946-1947, 974, 981-982*

¹³² *Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1947-1948, 2007.*

3.2 Wanneer is een kind volwassen?

Het kinderstrafrecht werd in het leven geroepen omdat het berechten van delinquente kinderen om een andere aanpak vroeg dan gebruikelijk was in het normale strafrecht. Op verschillende momenten in de memorie van toelichting bij het voorstel tot instelling van de kinderstrafwet, en specifiek in paragraaf 9, wordt onderstreept dat kinderen niet gelijk zijn aan volwassenen en derhalve baat hebben bij een ander soort aanpak. Alvorens dieper in te gaan op de betekenis van leeftijds grenzen en juridische meerderjarigheid in het kinderstrafrecht, verdient het dan ook aanbeveling om kort stil te staan bij wat volwassenheid betekent.

Volwassenheid is een ambulant begrip, met verschillende benaderingswijzen. Wie het woordenboek erop naslaat, zal zien dat de definitie voor 'volwassen' is: niet meer groeiend.¹³³ Er bestaan verschillende invalshoeken om dit te interpreteren, bijvoorbeeld de biologische manier, de psychologische en de sociale.¹³⁴ Beredeneerd vanuit de biologie is een volwassen mens een volgroeid mens. De psychologische benaderingswijze heeft betrekking op de persoonlijke identiteit van een mens. Wanneer deze tot stand is gekomen, bestempelt de psychologie iemand als volwassen. Een sociale interpretatie van volwassenheid behelst voornamelijk de vraag of iemand in staat is zich zelfstandig conform maatschappelijke regels te gedragen.¹³⁵ Voor al deze verschillende benaderingswijzen zijn voor- en nadelen aan te dragen, waarbij het belangrijkste nadeel is dat het om lastig te meten grenzen gaat die bovendien voor elk mens verschillend zijn. De multi-interpretabiliteit van het begrip maakt het niet evident dat de leeftijds grens voor volwassenheid op een bepaald moment wordt neergelegd. Toch wordt dat door het recht wel gedaan, door middel van een vierde benaderingswijze, namelijk kalenderleeftijd.

---

¹³³ <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/volwassen> (20 maart 2020).

¹³⁴ Dr. H.C.I. Andriessen, *Volwassenheid in perspectief. Inleiding tot de psychologie van de volwassen levensloop* (Assen 2003) 4-5.

¹³⁵ Andriessen, *Volwassenheid in perspectief*, 119.

Het naslaan van de rechtsgeschiedenis met betrekking tot juridische meerderjarigheid leert dat wettelijke leeftijdsgrenzen in verschillende rechtsgebieden aan de tijdsgeest onderhevig zijn.¹³⁶ In 1874 gold in Nederland oude BW dat op de Franse Code Civil gebaseerd was.¹³⁷ Uit de Franse wetgeving stamde de bepaling dat: ‘Voor minderjarig worde gehouden jongelingen en jonge dochters, die den ouderdom van drie-en-twintig jaren niet hebben vervuld, waren zij eerder zijn geëmancipeerd.’¹³⁸ Deze leeftijdsgrens voor civielrechtelijke meerderjarigheid werd overgenomen in het Nederlandse BW. Met betrekking tot het strafrecht gold in 1874 wel nog de Franse Code Pénal. Binnen het strafrecht bestonden grenzen waaronder een kind niet als volwassene berecht zou worden. Op basis van art. 66 was deze bovengrens voor strafrechtelijke vervolging op zestien jaar gesteld. De Code Pénal kende geen ondergrens, maar introduceerde het begrip ‘oordeel des onderscheids’ dat in essentie neerkwam op de vraag of een kind zich al dan niet bewust was van de kwalijke gevolgen van zijn strafbare handelingen.¹³⁹ De Code Pénal werd in 1886 vervangen door het Wetboek van Strafrecht, waarin wel een ondergrens van 10 jaar (art. 38 oud Sr.) werd ingevoerd. De mogelijkheid om jonge kinderen voor kleine vergrijpen onevenredig zwaar te berechten druisde namelijk in tegen de algemene rechtsovertuiging.¹⁴⁰ Voor kinderen onder de tien werd doli incapax aangenomen, wat betekende dat zij niet schuldig konden zijn.¹⁴¹ De grens van tien jaar werd gekozen op basis van het Duitse wetboek waarin een ondergrens van twaalf jaar gold. Die grens was tot stand gekomen met behulp van psychologisch advies, waaruit was gebleken dat kinderen zeker tot hun tiende zeker geen vrije wilsbepaling kenden. Dat betekende

---

¹³⁶ Het feit dat leeftijdsgrenzen in het civielrecht en het strafrecht niet gelijk lopen aan elkaar is een interessant gegeven, dat vragen oproept over de beweegredenen achter de creatie van verschillende competenties voor meerderjarigheid. Het is dan ook vermeldenswaardig hier, doordat een vergelijkbare vraag centraal staat in deze paragraaf. De civielrechtelijke leeftijdsgrenzen worden verder echter niet inhoudelijk behandeld, doordat in dit onderzoek gekozen is voor een analyse van het kinderstrafrecht.

¹³⁷ P. Scholten, *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht: Algemeen deel* (Zwolle 1931), 231.

¹³⁸ *Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koninkrijk Holland* ('s-Gravenhage: Koninklijke Staatsdrukkerij 1809), art. 289.

¹³⁹ Mr. M. Schooneveld, *Wetboek van Strafrecht (Code Pénal.) met aantekeningen* (Amsterdam 1855), 52.

¹⁴⁰ H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht: Volledige verzameling van regeeringsontwerpen, gewisselde stukken, gevoerde beraadslagingen, enz.* Deel 1 (Haarlem 1891), 386.

¹⁴¹ Hudig, *'De ontwikkeling van het kinderrecht'*, 22-23.

dat van hen niet het onderscheid tussen goed, kwaad, recht of onrecht verwacht kon worden.¹⁴²

De bovengrens van zestien jaar bleef wel gehanteerd in het nieuwe wetboek. Voor wetsovertreders tussen de tien en zestien moest per geval bekeken worden of schuld, nog steeds verpakt in het oordeel des ondersheids, bewezen kon worden.¹⁴³ Met de komst van de Kinderwetten in 1905 veranderde de civielrechtelijke grens voor meerderjarigheid van 23 naar 21 jaar. In het jeugdstrafrecht werd ook aan de leeftijdsgrens getornd, maar deze verschoof juist naar boven van de leeftijd van zestien naar achttien jaar. De strafrechtelijke ondergrens, die kort daarvoor was ingesteld, werd losgelaten. Opvallend genoeg verdween tegelijkertijd ook het 'oordeel des ondersheids'.¹⁴⁴ Na de veranderingen van 1905 duurde het tot 1988 voordat de grens voor juridische meerderjarigheid in het gehele rechtssysteem gelijkgetrokken werd naar achttien jaar.¹⁴⁵

3.3 Leeftijdsgrenzen nader beschouwd

Vanaf de inwerkingtreding van de kinderstrafwet werd de grens voor beperkte strafrechtelijke verantwoordelijkheid gesteld op achttien jaar en werd de ondergrens losgelaten. Deze beslissingen werden echter niet met volle overtuiging genomen. Reeds rond 1900 waren politici het er al over eens dat 'de zedelijke ontwikkeling bij verschillende individuën op denzelfden leeftijd groote verschillen aantoonde, maar dat ook een soortgelijk feit, voor het eene kind binnen zijn gezichtseinder valt, voor het ander daarbuiten ligt'.¹⁴⁶ Een wettelijke leeftijdsgrens is dus altijd

---

¹⁴² Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht*, 385.

¹⁴³ Hudig, *'De ontwikkeling van het kinderrecht'*, 22.

¹⁴⁴ Van Hamel, Nijland, *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten*, 46.

¹⁴⁵ In het huidige recht geldt op basis van artikel 1:395a lid 1 BW een onderhoudsplicht voor ouders van meerderjarige kinderen. Totdat een volwassen kind de leeftijd van 21 heeft bereikt zijn ouders verplicht naar redelijkheid te voorzien in de kosten van levensonderhoud en studie van hun meerderjarige kinderen. Ik acht het belangrijk deze onderhoudsplicht voor de volledigheid wel te noemen aangezien het een leeftijdsgrens betreft, maar besteed er verder geen aandacht aan. De reden hiervoor is ten eerste dat het een bijzondere bepaling betreft die wortelt in het civielrechtelijke beginsel van redelijkheid en billijkheid dat niet van toepassing is op het strafrecht. Ten tweede ziet de regeling toe op kinderen die de juridische meerderjarigheid al bereikt hebben. Dat maakt het tot een wetsbepaling die wel van doen heeft met juridische leeftijdsgrenzen, maar tegelijkertijd te ver verwijderd is om van belang te zijn voor de conclusie.

¹⁴⁶ Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 9.

in zekere mate onderhevig aan willekeur, doordat elk individu zich op eigen tempo ontwikkelt. In de memorie van toelichting bij de kinderstrafwet wordt dit probleem onderstreept door een vergelijking te trekken met de verschillende leeftijdsgrenzen die gehanteerd worden in andere landen, zoals Frankrijk en Zwitserland. In deze landen gold wel een ondergrens, maar in Nederland werd vastgehouden aan de opvatting van de Internationale Vereeniging voor Strafrecht, de Nederlandsche Juristenvereeniging en aan een breeds scala tijdschriftartikelen die allen de onwenselijkheid van een strafrechtelijke ondergrens bepleitten. Daar werd door voorstanders tegenin gebracht dat er in het Romeinse recht en het oud-Hollandsche recht wel een ondergrens was en dat deze rechtsgeschiedenis eerbiedigd zou moeten worden.¹⁴⁷ In relatie tot de bovengrens van achttien jaar was wederom de mening van de Nederlandsche Juristenvereeniging leidend, die zich gesterkt had gezien door de vergelijkbare bepaling uit het Duitse rechtboek en de gezaghebbende Duitse Eisenacher-Vorschläge. Desalniettemin, vanwege het willekeurige karakter, bleef de vraag bestaan of de nieuwe grens voor strafrechtelijke meerderjarigheid niet te hoog was.¹⁴⁸ De grote verscheidenheid aan overtuigingen laat dus zien dat er rekening gehouden werd met het feit dat strafrechtelijke aansprakelijkheid of meerderjarigheid niet altijd en in elk geval aangenomen kon worden bij een kind. Daarom kon een rechter beslissen om flexibel om te gaan met de grens van achttien in bijzondere gevallen waar een verdachte tussen de zestien en achttien jaar 'in ontwikkeling en karakter geheel met eenen volwassene gelijkstaat'.¹⁴⁹ De conclusie van mr. Van Hamel in de *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten* was dan ook dat de nieuwe meerderjarigheidsgrens voor strafrechtelijke vervolgbaarheid in de praktijk nauwelijks de mogelijkheid beperkte om een minderjarige in het strafrecht te behandelen als volwassene.¹⁵⁰

---

¹⁴⁷ Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 9.

¹⁴⁸ Ibidem, 10.

¹⁴⁹ Van Hamel, Nijland, *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten*, 162.

¹⁵⁰ Ibidem, 46.

Politici waren zich bewust van het gewicht dat aan de bepalingen voor juridische meerderjarigheid kleefde. Het uitoefenen van macht volgens het normale strafrecht had immers hele verschillende consequenties tot gevolg, die bij een verkeerde toepassing tot nieuwe psychische problemen konden leiden. Foutief strafrechtelijk ingrijpen zou dus juist een extra gevaar voor de maatschappij kunnen vormen. Om die reden bleef de meerderjarigheidsgrens dan ook onderwerp van discussie. Tijdens een plenair debat in juni 1900, ruim twee jaar na indiening van het wetsvoorstel ter instelling van een kinderstrafrechtstelsel, sprak minister Van der Linden zich eens te meer uit over het belang van een weloverwogen leeftijdsgrens. Hij hield vast aan zijn keuze voor achttien jaar, maar erkende dat hij niet over overtuigende autoriteit beschikte. Om die reden wendde hij zich tot deskundigen. Hij schetste een korte geschiedenis van het internationale debat omtrent strafrechtelijke meerderjarigheid, wat telkens resulteerde in consensus over de leeftijd van achttien. Daarnaast haalde hij prof. Van Hamel aan en de mening van de Juristenvereniging, die dezelfde grens bepleitten. Dit was doorslaggevend genoeg om aan de grens vast te houden.¹⁵¹

Toen na de inwerkingtreding van de Kinderwetten in 1905 nieuwe grenzen voor meerderjarigheid gesteld werden, bleven deze lange tijd hetzelfde. Politici waren tot overeenstemming gekomen dat een strafrechtelijke ondergrens niet nodig was. De kinderrechter werd het meest bekwaam geacht om een verstandig oordeel te vellen over het misdadige kind en kon daarom niet in zijn vrijheid worden beperkt door een ondergrens. De redentatie hierachter was dat 'er gevallen voor [komen] van zeer vroegtijdige en abnormale rijpheid, waarin het wenschelijk is het kind, als gevaarlijk voor de maatschappij, onder de hoede te nemen van het Staatsgezag.'¹⁵²

Pas toen besloten werd tot een grote herziening van het kinderstrafrecht werden de geldende leeftijdsgrenzen opnieuw beoordeeld. Op theoretisch niveau bestond onder politici nog altijd onenigheid over de wenselijkheid van een ondergrens. Ter illustratie daarvan kan een debat

---

¹⁵¹ *Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1899-1900, 1666.*

¹⁵² Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 9.

over de wijziging van bepalingen van het kinderrecht uit april 1947 worden aangehaald. De discussie over het al dan niet instellen van een ondergrens werd opgehangen aan een recentelijk voorbeeld uit de praktijk waarin een meisje van twaalf jaar veroordeeld was wegens ontucht. Deze veroordeling was weliswaar in overeenstemming met de wet, maar druiste desalniettemin in tegen het rechtvaardigheidsgevoel van sommige politici doordat 'de evolutie der ideeën' en resultaten uit de 'moderne kinderpsychologie' ondertussen hadden aangetoond dat 'voor het begrip van de beteekenis van het opzettelijk leed toebrengen in evenredigheid met de gepleegde inbreuk op de rechtsorde, hetgeen toch de straf is, zulk een kind niet vatbaar [is].¹⁵³ Om dit te onderstrepen werd prof. Pompe aangehaald, die als annotator van het arrest had gesteld dat de wijze waarop de veroordeling tot stand was gekomen ongewenst was. De argumentatie eindigt zelfs met een citaat van Pompe: 'De eerbied voor het strafrecht zou erbij winnen, als men het niet op kinderen toepaste, althans niet bij misdrijven.'¹⁵⁴ De aanhoudende discussies onder politici over het al dan niet instellen van een strafrechtelijke ondergrens vormden een aanknopingspunt voor de commissie-Overwater om de wenselijkheid hiervan verder te onderzoeken. De commissie bestond, naast de kinderrechter Jacobus Overwater, uit vooraanstaande juristen, die ondersteund werden door een subcommissie van praktisch geschoolde deskundigen. Ook gaven gezaghebbende instanties die onafhankelijk van de politiek opereerden, zoals (o.a.) de Vereniging voor Rechtspraak, wetenschappelijk gefundeerde adviezen.¹⁵⁵ Op basis van alle inbreng door deskundigen, kwam de commissie-Overwater tot de conclusie dat bestudering van praktijk liet zien dat een strafrechtelijke ondergrens wel degelijk nodig was vanwege het 'wettelijk niet-weerlegbaar vermoeden van niet-toerekeningsvatbaarheid op grond van jeugdige leeftijd.'¹⁵⁶ In de memorie van antwoord worden wederom academici en gezaghebbende juristen aangehaald om het voorstel van de commissie-Overwater kritisch te beoordelen.¹⁵⁷ Deskundigheid (zowel ter

---

¹⁵³ *Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1947-1948*, 1521.

¹⁵⁴ *HTK*, 1521.

¹⁵⁵ Kamerstuk Tweede Kamer 1955-1956, kamerstuknummer 4141, nr.3, 9.

¹⁵⁶ Kamerstuk II 1955-1956, 4141/3, 10.

¹⁵⁷ Kamerstuk Tweede Kamer 1957-1958, kamerstuknummer 4141, nr. 10, 2.

ondersteuning van de argumentatie als de kritiek) was dus nauw verweven met het politiek debat over leeftijdsgrenzen.

De vaststelling dat er een ondergrens moest komen gaf brandstof voor een nieuwe discussie, namelijk op welke leeftijd die grens dan gesteld diende te worden. De commissie-Overwater had de grens van twaalf jaar gesugereerd. Deze suggestie was echter niet het gevolg van een unanieme beslissing, maar was een compromis. Doordat deskundigen het niet eens werden, bleven politici ook verdeeld. Dat blijkt uit een debat uit april 1961 waarin de vraag centraal stond of de grens van twaalf jaar naar veertien verhoogd moest worden. In het debat wordt uiteengezet hoe strafrecht deskundigen nog altijd tegenover elkaar staan. De meeste kinderrechtvaarders, zoals Overwater zelf maar ook de vooraanstaande mr. H. de Bie, voelden voor een hogere grens van minstens veertien jaar. Deze opvatting werd onderstreept door te verwijzen naar een artikel in het *Tijdschrift voor Strafrecht* uit 1958 van prof. mr. J.M. van Bemmelen (hoogleraar strafrecht, strafvordering en criminologie aan de Universiteit Leiden) die betoogd had hoe het verantwoordelijkheidsgevoel tot het achttiende levensjaar nog in ontwikkeling was. Tegenover de voorstanders stonden deskundigen die een ondergrens nog steeds afwezen. Een gezaghebbende visie die werd aangehaald was die van de (eerste Amsterdamse) kinderrechtvaardiger G.T.J. Jongh. Hij stond bekend als betrouwbare autoriteit vanwege zijn bondigheid en focus op de praktijk en had metaforisch de onwenselijkheid van een ondergrens bepleit door te zeggen dat de doelstelling van het kinderstrafrecht was 'om het onkruid te wieden als het net boven de aarde komt en niet om te wachten totdat het in het zaad is geschoten.'¹⁵⁸

De beschouwing van de verdeeldheid onder deskundigen vormde een onderdeel van de argumentatiestructuur van het betreffende Kamerlid, omdat een kritische opstelling jegens deskundige kennis in 1961 reeds aan overtuigingskracht had gewonnen in het debat. Desalniettemin was het ook nog steeds gebruikelijk om een beroep te doen op ideeën van

---

¹⁵⁸ *Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1960-1961, 2686.*

vooraanstaande geleerden. Dat blijkt als het Kamerlid vervolgens haar pleidooi voor een ondergrens van veertien jaar onderstreept door kinderrechter prof. mr. J.C. Hudig als als autoriteit aan te halen, die gesteld had dat ze het compromisvoorstel van twaalf onbevredigend vond en dat de ondergrens minimaal op veertien jaar moest komen te liggen.¹⁵⁹ Ondanks de verhitte discussies werd uiteindelijk in 1965 bij de inwerkingtreding van de herziening van het kinderstrafrecht toch bepaald dat de ondergrens voor strafrechtelijke vervolgbaarheid op twaalf jaar kwam te liggen.

Naast een strafrechtelijk ondergrens, werd door de commissie-Overwater een uitzonderingsbepaling voorgesteld met betrekking tot (civielrechtelijke) minderjarigen die wel al de grens van achttien jaar gepasseerd waren. Als in bepaalde gevallen de 'persoonlijkheid van de dader' hier om vroeg, moest het voor de rechter mogelijk zijn om het kinderstrafrecht toe te passen. Dit gold voor personen die ondanks hun strafrechtelijk meerderjarige leeftijd qua ontwikkeling gelijkgesteld konden worden met minderjarigen.¹⁶⁰ Toen de commissie haar aanbevelingen deed, hadden jeugdwerkers en deskudigen ondertussen zo'n vijftig jaar ervaring met het kinderrecht om op terug te vallen. Bovendien was de ontwikkelingspsychologie een vast onderdeel van de pedagogiek gaan uitmaken.¹⁶¹ Hierdoor was een steeds duidelijker beeld ontstaan van de algemene ontwikkeling die kinderen doormaakten, waarover algehele consensus was gaan gelden. De adolescentie werd (en wordt) gezien als een belangrijke periode waarin jeugdigen zochten naar hun plaats in de maatschappij, hun eigen normen en waarden vaststelden en zich voorbereidden op het volwassen leven en alle bijbehorende verantwoordelijkheden. Dit kon een hoop onzekerheden met zich mee dragen. Het feit dat adolescenten nog niet voor vol aangezien werden door de volwassen samenleving, was regelmatig aanleiding voor het maken

---

¹⁵⁹ *HTK*, 1960-1961, 2686.

¹⁶⁰ Kamerstuk II 1955 - 1956, 4141/3, 11.

¹⁶¹ Wesseling, 'Deskundige waarschuwingen tegen deskundigen', 153.

van foute keuzes.¹⁶² Om die reden vonden betrokkenen uit het jeugdwerk het dan ook niet meer dan logisch dat de harde grens van achttien flexibeler werd, zo lang de dader op basis van zijn persoonlijkheid baat had bij een pedagogisch nuttige straf.

Ondanks het feit dat kalenderleeftijd altijd in zekere mate willekeurig is als grens, kan er geconcludeerd worden dat in de visie van politici op strafrechtelijke verantwoordelijkheid geprobeerd werd om pedagogische en juridische adviezen te bundelen in goed doordachte leeftijdsgrenzen en het daarmee samenhangende rechtssysteem. De voorgestelde bepaling voor artikel 77b die uiteindelijk gesuggereerd werd in de memorie van antwoord op de bevindingen van de commissie-Overwater onderstreept dit.¹⁶³ In het artikel werd expliciet vermeld dat bij zowel een straf als een maatregel het pedagogische element voorop moest staan.¹⁶⁴ Dat betekende dat in elk individueel geval dus geprobeerd zou worden om rekening te houden met de trede op de trap der ontwikkeling waarop het kind staat op het moment van ingrijpen.

3.4 Normatieve macht in het politiek debat

Door analyse van de wijze waarop in het politiek debat gebruik gemaakt wordt van de kennis van deskundigen, wordt duidelijk dat besluitvorming en wetenschappelijke kennis met elkaar vervlochten zijn. Het laat ook zien dat wetenschappers richting geven en overtuigingskracht toevoegen aan de argumentatiestructuur van politici. Achter politieke besluitvorming gaat echter, zoals duidelijk geworden is in hoofdstuk één, nog een ander fenomeen schuil, namelijk machtsuitoefening. De betekenis van machtsuitoefening door de Nederlandse staat in relatie tot

---

¹⁶² Mr. W.H. Overbeek, 'Grensgebied tussen kinderrecht en recht voor volwassenen', in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kindbescherming (red.), *Vijftig jaar kindrewetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 157-162, aldaar 158.

¹⁶³ Het speciale strafrecht dat voor jeugdige wetsovertreders bestond, had geen eigen wetboek. De bepalingen uit het kinderstrafrecht werden ondergebracht in een speciale titel binnen het normale Wetboek van Strafrecht. Vandaar dat artikel 77b SR hier genoemd wordt in relatie tot de voorgestelde wetswijziging. Hier en verder konden bepalingen gericht op minderjarigen gevonden worden.

¹⁶⁴ Kamerstuk II, 1957-1958, 4141/10, 8.

het denken over kinderen, kan worden begrepen door de beweegredenen van politici te bestuderen met behulp van de conceptuele lens die Elias en Foucault gezamenlijk bieden.

Elias' gedachte dat een geciviliseerde samenleving is terug te brengen tot maatschappelijke constructen, waarin aan eenieder een plaats wordt toegeschreven om zo met elkaar de leefbaarheid van de samenleving waarborgen, is terug te lezen in samenvattende motivatie achter het voorstel tot instelling van een kinderstrafwet:

'Op grond van deze overwegingen [is] getracht een stelsel te bouwen, waarin gerekend wordt zoowel op de macht der overheid als op de toewijding van particuliere personen, en waarin ieders taak, zooveel mogelijk datgene wat van hem mag worden verwacht, is bepaald, is aangewezen en begrensd, opdat gansch het volk den strijd kunne aanvaarden tegen een kwaad, dat zoozeer de levensbelangen van geheel het volk raakt.'¹⁶⁵

Deze argumentatiestructuur laat zien dat de staat er waarde aan hechtte dat burgers hun plek kenden en zich niet buiten die aangewezen plek begaven. De politieke visie op de Nederlandse maatschappij rond 1900 wordt verder ingekleurd door de bestempeling van jeugdelinquentie als 'eene kwaal, die het volksorganisme aantast.'¹⁶⁶ De keuze voor het woord 'volksorganisme' is hier cruciaal. Het toont een werkwijze van politici aan, waarmee zij ernaar streefden dat burgers zichzelf niet alleen zagen als een tandwiel in het rad van de samenleving, maar dat zij de interne overtuiging voelden dat hun rol essentieel was om het rad draaiende te houden. Bezien door de lens van Elias en Foucault, betekent deze politieke werkwijze dat de staat er ingeslaagd was om subtielere vormen van machtsuitoefening te incorporeren in de staatsinrichting. Door burgers van jongs af aan te disciplineren binnen het normatief, regulerend kader van de wet, kon internalisering van die normen en waarden optreden tot het punt dat deze tot de eigen overtuiging gingen behoren.

Het belang van opvoeding in overeenstemming met de maatschappelijke normen voor correct gedrag, resulteerde in de overtuiging onder politici dat het noodzakelijk was om zo vroeg mogelijk

---

¹⁶⁵ Kamerstuk II 1897-1898, 219/3, 14.

¹⁶⁶ Ibidem, 15.

in te grijpen in de levens van kinderen die risicovol gedrag vertoonden. Het in de kiem willen smoren van ongewenst gedrag, krijgt in het licht van Foucaults analyse van macht een extra connotatie. Onder het mom van heropvoeding ter bescherming van zowel het kind als de samenleving, is het beoogde doel van politiek bestuur in feite de kweek van gehoorzame individuen. De volgende passage bevestigt deze stelling:

'Aan het kind moet duidelijk gemaakt worden, moet geopenbaard worden, *dat* het misdreven heeft en *waarin* het misdreven heeft. Tevens moet het kind het bewustzijn verkrijgen, dat het gezag te allen tijde in staat is zijnen wil te buigen en de zedelijke orde te handhaven. Onder die voorwaarden is de strafbaarheid van het kind, zoowel in zijn eigen belang als in dat der maatschappij, een waar en heilzaam beginsel.¹⁶⁷

Uit de argumentatie van Van der Linden kan op worden gemaakt dat het maatschappelijk nut van het kinderstrafrecht voor politici dus gelegen was in het vroegtijdig ombuigen van de wil van het ongehoorzame kind. Dat blijkt ook uit de rol die aan strafoplegging werd toegeschreven.

'Evenzeer als straf in meer engen kring noodzakelijk is om het kind tastbaar te maken, dat zijn wil zich heeft te onderwerpen aan de regelen der samenleving, evenzeer zal de straf voor feiten, die de meer algemeene maatschappelijke orde raken, haar doel niet behoeven te missen.¹⁶⁸

Het doel van normatieve machtoefening in het kinderstrafrecht was dus vorming van gehoorzame kinderen door hun wil bij te sturen en zo hun gedrag te reguleren. De kinderrechter nam een sleutelpositie in bij de realisatie van dat doel. Vanwege de verwachting dat een kinderrechter juridische, psychologische en pedagogische inzichten had,¹⁶⁹ werden verschillende rollen uit het strafprocesrecht gezamenlijk aan hem (of haar, vanaf 1947) toevertrouwd ten einde het takenpakket zo effectief mogelijk te kunnen uitvoeren.¹⁷⁰ Door de inwerkingtreding van de ondertoezichtstelling werd het mogelijk voor een kinderrechter om een kind ook krachtens civielrechtelijke titel aan bijzonder toezicht te onderwerpen. Voor sommige politici leidde dat tot

---

¹⁶⁷ Kamerstuk II 1897-1898, 219/3,, 8.

¹⁶⁸ Ibidem, 8.

¹⁶⁹ Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921, kamerstuknummer 75, nr. 2, 9.

¹⁷⁰ Mr. B. Dorhout, *'Taak en positie van de kinderrechter'*, in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kinderbescherming (red.), *Vijftig jaar kindwetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 113-121, aldaar 114.

de vraag of het onderscheid tussen de rechtsgebieden nog langer noodzakelijk was. Dit was volgens minister Van Heemskerk absoluut het geval doordat het burgerlijk recht en het strafrecht 'ieder een eigen karakter hebben.'¹⁷¹ Het instituut van de kinderrechter waarborgde een band tussen de twee rechtsgebieden.

Bovenstaande ontwikkelingen leidden ertoe dat een kinderrechter als objectieve beoordelaar van gedrag veel vrijheid kreeg om te beslissen of de wil van een kind om regulatie vroeg. Zijn sleutelpositie met betrekking tot normatieve machtsuitoefening over kinderen blijkt uit het feit dat de kinderrechter die beslissing kon rechtvaardigen met bepalingen uit beide rechtsgebieden en dat hij niet gebonden werd door een strafrechtelijke ondergrens. Dat een kinderrechter zich bewust zou blijven van het feit dat hij, ondanks zijn beslissingsbevoegdheid, slechts uitvoerder van normatieve macht was, vormde echter wel een agendapunt van het politiek debat. In de memorie van toelichting van het wetsvoorstel tot invoering van de kinderrechter werd als oplossing hiervoor aangedragen: 'het is dus de Kroon, die [...] den kinderrechter en zijn plaatsvervangers benoemt. Hierin wordt een waarborg voor een goede keuze gevonden.'¹⁷² Door in het stelsel op te nemen dat een kinderrechter alleen door de hoogste macht van Nederland benoemd kon worden, werd benadrukt dat de positie van de kinderrechter aan andere machtsuitoefening onderhevig bleef. In de memorie van antwoord werd door minister Van Heemskerk vervolgens als extra waarborging gesteld dat 'naar het stelsel van het ontwerp, de kinderrechter steeds deel uitmaakt van eene rechtbank en dus te zijner tijd ook gewone rechterlijke werkzaamheden heeft te verrichten.'¹⁷³ Een kinderrechter zou zich op die manier niet te onafhankelijk wanen en zijn handelingen zouden tegelijkertijd onder het toezien oog van de rechtelijke macht blijven. Van Heemskerk betoogde dat dit 'verkieselijk' was, omdat kinderrechters benoemd werden op basis van door de Kroon gestelde regels en 'wanneer de

---

¹⁷¹ Kamerstuk II 1920-1921, 75/2, 10.

¹⁷² Kamerstuk II 1919-1920, 409/3, 9.

¹⁷³ Kamerstuk II 1920-1921, 75/2, 9.

kinderrechter is kinderrechter zonder meer, [zou] hij als zoodanig onafzetbaar wezen.¹⁷⁴ Uit deze redenatie kan worden opgemaakt dat de minister er belang aan hechtte dat de beslissingsbevoegdheid van de kinderrechter onderhevig bleef aan de normatieve regels die de staat stelde. Dat toont de visie van politici aan dat normatieve macht nog steeds in handen van de politiek lag.

In het heropvoedingsproces van delinquente kinderen werd door politici een belangrijke rol toebedeeld aan onderwijs. Door middel van dwangonderwijs konden namelijk net zo lang maatschappelijke normen en waarden worden opgelegd totdat kinderen deze geïnternaliseerd hadden. Hieruit spreekt Foucaults principe van normatieve machtsuitoefening. De traditionele opvoedingsmethode uit het onderwijs kwam echter onder druk te staan toen gezaghebbende wetenschappers als Kohnstamm en Langeveld zich begonnen in te spannen om hun pedagogische inzichten onder de aandacht te brengen. Hierdoor kwamen het beoogde doel van onderwijs en de effecten van Kohnstamms pleidooi voor personalisme ter sprake in het politiek debat. Politici gingen op zoek naar een manier om onderwijs te laten aansluiten bij dit pedagogisch gedachtegoed, maar verloren daarbij niet het belang van normatieve machtsuitoefening uit het oog. Zo redeneerde een Kamerlid in een debat in 1937: 'Als de Staat zal kunnen rekenen op het verantwoordelijkheidsgevoel zijner burger [...] dan moet de denk-dynamiek onzer leerlingen worden ontwikkeld, dan moeten ze leren op eigen oordeel te vertrouwen, ook al weten we heel goed, dat hun denken op een basis van beheerschte kennis moet steunen, waarvoor "ook dressuur tot op zekere hoogte onmisbaar is".¹⁷⁵

Uit de redenatie blijkt dat het betreffende Kamerlid de rest van de Kamer aanspreekt op een algemene wetenschap, namelijk dat grondslag van het aangeleerde denken bij kinderen dient te bestaan uit kennis over maatschappelijke normen en waarden. Gebruikmaking van het woord dressuur, dat geciteerd wordt uit een werk waar onder andere Kohnstamm de auteur van is,

---

¹⁷⁴ Kamerstuk II 1920-1921, 75/2, 9.

¹⁷⁵ *HTK*, 1937-1938, 909.

toont bovendien aan dat disciplineren nog steeds van belang werd geacht als methode om dat te bewerkstelligen.

In het debat was consensus ontstaan over het feit dat de kinderlijke geest nog in ontwikkeling was en dat kinderen hierdoor niet in staat waren om maatschappelijke structuren en de werking van de rechtsorde te begrijpen. Om die reden vormden zij een aparte groep in de samenleving waarvoor bijzondere regels nodig waren, hetgeen ook gelegitimeerd wordt door de sociale benadering voor volwassenheid. Om de positie van kinderen als aparte groep te regelen waren bijzondere regels nodig, die in het leven werden geroepen door het hele jeugdrechtstelsel.¹⁷⁶ Het kinderstrafrecht zag erop toe dat maatschappelijke onrust als gevolg van een door kinderen veroorzaakte disbalans in de rechtsorde, hersteld werd op een manier die aansloot bij de speciale positie van kinderen. Door bestudering van de beweegredenen van politici die schuilgaan achter het kinderstrafrecht, wordt het duidelijk dat Foucaults perceptie van macht is terug te vinden in de motivatie voor de bepalingen. Daaruit valt af te leiden dat kinderen in de ogen van de Nederlandse staat dus recht hadden op een aparte positie en behandeling vanwege hun onvoltooide ontwikkeling, maar dat de uitvoer van dit recht in het teken stond van opvoeding tot gehoorzaam burger.

Deze stelling kan kracht worden bijgezet door het vraagstuk leeftijdsgrenzen te verklaren als een set normatieve bepalingen. Leeftijdsgrenzen in het kinderstrafrecht scheppen een kader, waarbinnen de bijzondere regels gelden die van toepassing zijn op delinquente kinderen. Uit analyse van politieke debatten en kamerstukken is gebleken dat de wenselijkheid, hoogte en houding ten opzichte van leeftijdsgrenzen een onophoudelijke bron van discussie hebben gevormd. Zelfs politici waren zich hier bewust van: 'Bij het lezen van de geschiedenis van het kinderstrafrecht realiseert men zich, hoe vaak reeds de leeftijd, waarop een kind voor de strafrechter kan komen, een rol heeft gespeeld en voorwerp van telkens weer veranderende

---

¹⁷⁶ Lydia Janssen, *Jeugdrecht begrepen* (Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2014), 187.

inzichten is geweest.¹⁷⁷ De discussies, over zowel de wenselijkheid van een ondergrens als het flexibel om moeten kunnen gaan met de bovengrens, kwamen in essentie neer op de vraag wanneer de ontwikkeling van een kind ver genoeg gevorderd was dat het schuld aan te rekenen viel. Daar dient namelijk sprake van te zijn om strafrechtelijk te kunnen veroordelen.¹⁷⁸ Een leeftijdsgrens vormde dus een richtlijn voor het moment waarop de afwijkende normen die voor kinderen gesteld werden ingingen en ophielden. Het feit dat dat de meningen over leeftijdsgrenzen decennialang aanleiding tot debat zijn geweest, toont aan dat het stellen van normatieve bepalingen een onderhandeling is van de samenleving over wat normaal, goed of deugdzzaam gedrag inhoudt. Het vraagstuk laat bovendien zien dat, in relatie tot kinderen als bijzondere groep, de onderhandeling in het teken staat van wanneer en op welke manier afwijking van de norm acceptabel is en welke speciale regels er moeten gelden in het geval van gedrag dat zelfs buiten de bijzondere norm valt. Is sprake van dit laatste, dan treedt het kinderstrafrecht in werking. Toepassing van Foucaults theorie als conceptuele lens maakt duidelijk dat de onderhandeling over de bepalingen van het kinderstrafrecht geresulteerd heeft in het doel: heropvoeding, door middel van disciplineren, tot een normaal mens.

Tot slot

Het verloop van het politiek debat over leeftijdsgrenzen in het kinderstrafrecht illustreert op welke wijze de Nederlandse staat gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw macht uitoefende over kinderen. Door gebruik te maken van Elias' idee over maatschappelijke structuren en Foucaults normativiteitsopvatting, is gebleken dat in de geciviliseerde Nederlandse samenleving ruimte kon bestaan voor bijzondere rechtsregels voor kinderen, zo lang deze regels in essentie neerkwamen op (her)opvoeding door middel van disciplineren. Het feit dat er flink gediscussieerd werd over de vorm van deze bijzondere regels toont aan dat door de samenleving

---

¹⁷⁷ HTK, 1960-1961, 2686.

¹⁷⁸ Janssen, *Jeugdrecht begrepen*, 18.

onderhandeld werd over wat 'normaal zijn' betekende voor kinderen. Om inhoud te kunnen geven aan die maatschappelijke onderhandeling, grepen politici terug op de kennis van wetenschappers. Opvattingen uit de rechtswetenschap en de pedagogiek, onder de aandacht gebracht door deskundigen, gaven richtlijnen over wat het kind-zijn betekende. Dat leidde tot het besef dat bij disciplineren van kinderen rekening gehouden moest worden met hun ontwikkelingsproces. Wetenschappers voegden daarmee redelijkheid en proportionaliteit toe aan het kinderstrafrecht. Door gefundeerde onderbouwing van het feit dat andere normen acceptabel waren voor kinderen, op basis van hun beperkte ontwikkeling, zorgden wetenschappers en politici er gezamenlijk voor dat kinderen een wettelijk erkende uitzonderingspositie kregen, om zodoende het kind alsmede de maatschappij een dienst te bewijzen.

Conclusie

Sinds de geboorte van *Émile* in de achttiende eeuw hebben kinderen het ver geschopt binnen de samenleving. Paradoxaal genoeg zonder hier zelf veel invloed op te hebben. De strijd ter verbetering van de maatschappelijke leefbaarheid die Nederland in z'n greep hield aan het begin van de twintigste eeuw, ging gepaard met een nieuw belang dat gehecht werd aan kinderwelzijn. De grote verandering die dit teweeg heeft gebracht sinds Jean-Jacques Rousseau voor het eerst pleitte voor een opvoeding met ruimte voor vallen en opstaan, was dat de samenleving zich ging realiseren dat kinderen nog in ontwikkeling zijn. Zij kunnen niet gelijk aan volwassenen behandeld worden, simpelweg doordat zij zowel fysiek als geestelijk nog niet volgroeid zijn.

De Kinderwetten vallen aan te merken als het breekpunt tussen de traditionele opvatting over kinderen en de start van een nieuwe betekenis die aan de kindertijd gegeven werd. De belangrijkste reden dat de Kinderwetten zo kunnen worden gezien, is dat door de komst van het kinderrechtstelsel voor het eerst de positie van kinderen in Nederland bij wet geregeld werd. Daarmee werd door de staat onderkend dat kinderen een bijzondere groep vormen binnen de bevolking en als zodanig baat hebben bij een speciaal rechtstelsel dat hun bijzondere positie regelt. Deze onderkenning toont een grote omslag in het denken over kinderen aan. In deze scriptie heb ik daarom onderzocht welke fenomenen schuilgingen achter die omslag om zodoende een antwoord te vinden op de vraag wat implicatie van het kinderrecht is op het denken over kinderen in de Nederlandse maatschappij. Ter beantwoording van deze vraag heb ik mij geconcentreerd op het kinderstrafrecht, waarin het meest diepgaand wordt stilgestaan bij het verschil dat bestaat tussen kinderen en volwassenen.

De realisatie dat kinderen wezenlijk verschillen van volwassenen, komt voort uit culturele opvattingen over wat een kind is en wat het nodig heeft om op te groeien tot zelfstandig

volwassen mens. Deze culturele opvattingen worden vormgegeven door wetenschappelijke inzichten en kennis. Ze hangen echter ook samen met de werking van de maatschappij.

Gedurende de twintigste eeuw onderging de Nederlandse samenleving een grote transformatie. In hoofdstuk één is een verklaring gegeven voor deze transformatie door middel van de civilisatietheorie van Norbert Elias, die een samenleving terugbracht tot een sociaal construct dat de leefbaarheid voor haar burgers waarborgt. Deze benadering toonde het belang aan van staatsinrichting en het politiek bestuur als handhaver van die staatsinrichting. Doordat het strafrecht het belangrijkste handhavingsmiddel van de politiek vormt, is daarmee de betekenis van het strafrecht in een maatschappij duidelijk gemaakt. Handhaving gaat gepaard met machtsuitoefening. Een van de belangrijkste bijdragen aan kennis over machtsuitoefening, zeker in relatie tot straf, is die van Michel Foucault geweest. Foucault dichtte een normatief karakter toe aan macht, dat zich uitte in (her)opvoedingsinstellingen in de samenleving waar mensen leerden hoe ze zich correct dienden gedragen. De essentie van het kinderstrafrecht bestond uit het willen bestrijden van jeugdelinquentie door kinderen opnieuw op te voeden en zo het welzijn van zowel het kind als de samenleving te vergroten. Aan jeugdige delinquenten werd dus een straf met een opvoedkundig karakter opgelegd. Doordat strafoplegging een vorm van machtsuitoefening is, is derhalve in hoofdstuk een het verband tussen het kinderstrafrecht en normatieve macht blootgelegd.

Dit verband is in hoofdstuk twee gekoppeld aan de historische ontwikkeling van het kinderstrafrecht, door bestudering van opvattingen uit de rechtswetenschap en de pedagogiek die van invloed zijn geweest op die ontwikkeling. In de rechtswetenschap is het denken volgens de Moderne Richting de belangrijkste invloed gebleken, die zowel het bestaan van een speciaal strafrechtstelsel voor kinderen als het heropvoedingskarakter van het kinderstrafrecht legitimeerde. Pedagogiek liet haar sporen na door middel van de psychologiserende blik op het criminele kind, die onstond door meer inzicht in de ontwikkeling van de kinderlijke geest en aandacht voor het kind als mens-in-wording. Gezamenlijk met het aangetoonde belang van

onderwijs, zorgde dat voor de overtuiging dat onderwijs de sleutel tot heropvoeding was en dat straf proportioneel diende te zijn aan de fase van de ontwikkeling van het kind. Dit werden leidende principes in de verdere ontwikkeling van het kinderstrafrecht. In het hoofdstuk is telkens gekeken hoe de wetenschappelijke inzichten in verband stonden met het normatieve karakter van kinderstrafrecht. Daaruit is gebleken dat de belangrijkste invloeden van de rechtswetenschap en de pedagogiek werden toegepast in het gedachtegoed achter het kinderstrafrecht om effectieve disciplinerende van delinquente kinderen te bewerkstelligen.

Hoofdstuk drie heeft zich toegespitst op analyse van dit gedachtegoed.

Wetenschappelijke kennis werd verweven in de bepalingen van het strafrecht door middel van politieke besluitvorming. Om te onderzoeken hoe dit tot stand kwam, is in hoofdstuk drie gezocht naar de manieren waarop politici beroep deden op deskundigen. Deskundigen hadden zich in de eerste decennia van de twintigste eeuw geprofileerd als schakel tussen theorie en de praktijk en op die manier wetenschappelijke kennis in dienst van de maatschappij gesteld. Door de argumentatiestructuren van politici te bestuderen, is duidelijk geworden dat de kennis van wetenschappers richting heeft gegeven aan het debat en de uiteindelijke besluitvorming. Het doel van hoofdstuk drie was om niet alleen duidelijkheid te scheppen over het samenspel van politiek en wetenschap dat geleid heeft tot de bepalingen van het kinderstrafrecht, maar om ook het beoogde doel van het kinderstrafrecht aan te tonen in de argumentaties van politici. Door te zoeken naar uitingen die het belang van normatieve machtoefening onderstreepten is dit beoogde doel gebleken.

Op basis van het bovenstaande kan worden gesteld dat de manier waarop een samenleving zich opstelt tegenover kinderen het gevolg is van sociale structuren en wetenschappelijke kennis waar gezamenlijk normen en waarden uit voortkomen. Door middel van onderhandeling verbuigen politici deze normen en waarden tot regels, die worden vastgelegd in het kinderrecht. De inbreng van wetenschappelijke kennis door deskundigen in het politiek debat, toont aan dat de ideeën

van wetenschappers over straffen en kind-zijn handvatten geven aan politici tijdens die onderhandeling. Doordat Foucaults perceptie van normatieve macht naar voren komt in het kinderstrafrecht, wordt het duidelijk dat het kinderstrafrecht gericht is op kinderen in het gareel krijgen en houden. Wetenschappers geven richting aan de argumentatie van politici die belast zijn met het bepalen wat 'in het gareel' betekent voor kinderen. Dat toont aan dat we als samenleving besloten hebben dat voor kinderen andere regels acceptabel zijn, doordat hun gedrag in verband staat met hun beperkte ontwikkeling. Het toont ook aan dat de afwijkende normen voor normaal of correct gedrag het gevolg zijn van een maatschappelijke onderhandeling. Daarmee is de eerste centrale vraag van deze scriptie, namelijk wat de invloed van wetenschappers is geweest op de politieke besluitvorming die tot het kinderstrafrecht heeft geleid, beantwoord. Wetenschappers hebben redelijkheid, proportionaliteit, personalisme en kindwaardigheid toegevoegd aan het kinderstrafrecht. Op die manier hebben ze er voor gezorgd dat het kinderstrafrecht zich heeft kunnen ontwikkelen op een manier die rekening houdt met de geestelijke ontwikkeling en waardigheid van een kind.

Wat kan daarmee worden geconcludeerd over de andere vraag van deze scriptie, namelijk de implicatie van het kinderrecht op de notie kind-zijn en het denken over kinderen in de Nederlandse maatschappij? Zoals Frijhoff heeft opgemerkt, gaat het in het academisch debat voornamelijk over de vraag of de waarde van het ontwikkelingsgebonden bestaansrecht van kinderen werd herkend en erkend. Door in deze scriptie een cultuurhistorisch perspectief te koppelen aan een politiek perspectief, kan aan de beantwoording van deze vraag worden toegevoegd dat de betekenis van het kinderrecht voor het denken over het kind-zijn neerkomt op een wetenschappelijk gefundeerde wettelijke erkenning van de waarde van een kind als mens-in-wording.

Bronnenlijst

Primaire literatuur

Dorhout, Mr. B., *'Taak en positie van de kinderrechter'*, in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kinderbescherming (red.), *Vijftig jaar kindervetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 113-121.

Hamel, J. A. van, en M.C. Nijland (red.), *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten* (Haarlem 1924).

Hudig, mevr. mr J.C., *'De ontwikkeling van het kinderrecht'* in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kinderbescherming (red.), *Vijftig jaar kindervetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 21-28.

Opzoomer, C.W., *Aanteekening op De Wet houdende Algemeene Bepalingen der Wetgeving van het Koninkrijk* (Amsterdam: J.H. Gebhard & Comp 1873).

Overbeek, Mr. W.H., *'Grensgebied tussen kinderrecht en recht voor volwassenen'*, in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kinderbescherming (red.), *Vijftig jaar kindervetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 157-162.

Pompe, Dr. W.P.J., *'De persoon des daders in het strafrecht'*, *Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Utrecht*, 8 oktober 1928.

Rousseau, Jean-Jacques, *Émile, ou De L'Éducation* (Parijs 1762).

Scholten, P., *Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht: Algemeen deel* (Zwolle 1931).

Schooneveld, Mr. M., *Wetboek van Strafrecht (Code Pénal.) met aanteekeningen* (Amsterdam 1855).

Smidt, H.J., *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht: Volledige verzameling van regeeringsontwerpen, gewisselde stukken, gevoerde beraadslagingen, enz. Deel 1* (Haarlem 1891).

Vries, A.D.W. de, en F.J.G. van Tricht, *Geschiedenis der wetgeving op de misdadige jeugd* (Haarlem: Tjeenk Willink 1905).

Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koninkrijk Holland ('s-Gravenhage: Koninklijke Staatsdrukkerij 1809).

Zuithoff, D., *'Plaats en functie van de deskundige in het jeugdwerk'*, in: De Nationale federatie de Nederlandse bond tot kinderbescherming (red.), *Vijftig jaar kindervetten* (Alphen aan den Rijn 1955) 89-101.

Primaire parlementaire bronnen

Kamerstuk Tweede Kamer 1872-1873, kamerstuknummer 113, nr. 3.

Kamerstuk Tweede Kamer 1897-1898, kamerstuknummer 189, nr. 1-4.

Kamerstuk Tweede Kamer 1897-1898, kamerstuknummer 219, nr. 1-3.

Kamerstuk Tweede Kamer 1897-1898, kamerstuknummer 220, nr. 1-3.

Kamerstuk Tweede Kamer 1919-1920, kamerstuknummer 409, nr. 3.

Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921, kamerstuknummer 75, nr. 2.

Kamerstuk Tweede Kamer 1955-1956, kamerstuknummer 4141, nr. 3.

Kamerstuk Tweede Kamer 1957-1958, kamerstuknummer 4141, nr 10.

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1899 - 1900, 1666.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1923 - 1924, 1024.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1937 - 1938, 909.

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1946 - 1947, 967,

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1946 - 1947, 974.

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1946 - 1947, 981

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1946 - 1947, 982.

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1947 - 1948, 2007.

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal ,1947 - 1948, 1521.

Verslag der handelingen van de Tweede kamer der Staten-Generaal, 1960 - 1961, 2686.

Secundaire literatuur

Andriessen, Dr. H.C.I., *Volwassenheid in perspectief. Inleiding tot de psychologie van de volwassen levensloop* (Assen 2003).

Beugelsdijk, F., en C.R.M. Souverein (red.), B. Levering (red.), 'Geesteswetenschappelijke pedagogiek', in: Siebren Miedema e.a., *Pedagogiek in meervoud. Wegen in het denken over opvoeding en onderwijs* (Vijfde druk; Houten/Diegem 1997).

- Davis, Natalie Zemon, 'The Reasons of Misrule. Youth Groups and Charivaris in Early Modern France', *Past & Present* 50 (1971), 41-75.
- Demos, John, 'Developmental Perspectives on the History of Childhood', *The Journal of Interdisciplinary History* 2 (1971) 2, 315-327.
- Durkheim, Émile, *The division of labour in society* (New York: The Free Press 1984).
- Elffers, L., R. Fukkink & R. Oostdam, 'De ontwikkeling van leerlingen naar eigen aard en aanleg: Van Kohnstamms personalisme naar de huidige roep om meer maatwerk in het onderwijs', *Pedagogische Studiën* 95 (2019) 5/6, 341-352.
- Foucault, Michel, 'Governmentality' in G. Burchell, C. Gordon & P. Miller, *The Foucault Effect* (Hemel Hempstead: Harvester Press 1991).
- Foucault, Michel, *Discipline & Punish. The Birth of the Prison*, trans. A. Sheridan (Londen 1977).
- Frijhoff, Willem, 'Historian's discovery of childhood', *Paedagogica Historica* 48 (2012) 1, 11-29.
- Goudsblom, J., 'De civilisatietheorie: kritiek en perspectief', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 22 (1995) 2, 262-282.
- Green, Anna, *Cultural History* (Basingstoke: Macmillan 2008).
- Gunn, Simon, *History and Cultural Theory* (Londen 2012).
- Habermas, Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, trans. T. Burger (Cambridge 1992).
- Heelvorde, Ivo van, *Grenswachters van de Pedagogiek. Demarcatie en disciplinevorming in de ontwikkeling van de Nederlandse academische pedagogiek (1900-1970)* (Amsterdam 2002).
- Jansen, C.J.H., *De wetenschappelijke beoefening van het burgerlijke recht in de lange 19e eeuw* (Deventer: Kluwer 2015).
- Janssen, Lydia, *Jeugdrecht begrepen* (Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2014).
- Kelk, Prof. Mr. C., 'Rechen in Utrecht - De historie van het Willem Pompe Instituut', <http://rozenbergquarterly.com/rechten-te-utrecht-de-historie-van-het-willem-pompe-instituut/> (4 juni 2020).
- Koops, Enne, 'Vier pioniers van de pedagogiek' (versie 1 mei 2015), <https://historiek.net/vier-pioniers-van-de-pedagogiek/49844/> (6 april 2020).
- Kop, P.C., *Legisme en Privaatrechtwetenschap* (Deventer: Kluwer 1982).
- Krieken, Robert van, *Norbert Elias* (Londen: Routledge 2005).
- Loosbroek, Tineke van, 'Philip Kohnstamm als voorloper en inspiratiebron', Afscheidslezing Hogeschool van Amsterdam (28 september 2012).
- Lukes, Steven, *Power: A radical view* (Basingstoke: Macmillan 1974).

Lunteren, Frans van, Bert Theunissen & Rienk Vermij (red.), De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving (Amsterdam 2002).

Makari, George, Soul Machine. The Invention of the modern Mind (New York 2015).

Matthijs, Koen, De Mateloze Negentiende Eeuw: bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering (Leuven: Universitaire Pers 2001).

PDC, 'Mr. J.A. van Hamel', https://www.parlement.com/id/vg09ll1dklyh/j_a_van_hamel (29 mei 2020).

PDC, 'Mr. P. (Paul) Scholten', https://www.parlement.com/id/vg09ll7ugozt/p_paul_scholten (7 juni 2020).

Schenkeveld, Willemien, Het Kinderwetje van Van Houten, sociale wetgeving in de negentiende eeuw (Hilversum 2003).

Slijkhuis, Jessica, 'Recht van spreken in het spreken van recht: Nederlandse psychiaters en het strafrecht rond 1900', in: Frans van Lunteren, Bert Theunissen & Rienk Vermij (red.), De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving (Amsterdam 2002), 75-88.

Smith, Roger, 'Childhood, Agency and Youth Justice', *Children & Society* 23 (2009) 4, 252-264.

Thoomes, D.T., 'De noodzaak van opvoeding en het bestaansrecht van de pedagogiek', *The history of education and childhood* (2000), <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/33637> (7 april 2020).

Weijers, Ido, *Jeugdstrafrecht in internationaal perspectief* (Den Haag 2014).

Wesseling, Lies, 'Deskundige waarschuwingen tegen deskundigen: Een gemeenplaats uit de psychologiserende opvoedingsvoorlichting', in: Frans van Lunteren, Bert Theunissen & Rienk Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving* (Amsterdam 2002), 147-160.

Westenberg, prof. Dr. P.M., 'De jeugd van Tegenwoordig!', *Diesoratie 433e Dies Natalis Universiteit Leiden* (8 februari 2008).

Wilson, Adrian, 'The infancy and history of childhood: an appraisal of Phillipe Ariès', *History and Theory* 19 (1980) 2, 132-153.